

Vanor och trygghet – intervjuundersökning av socialt utsatta personer och normalbefolkning

Undersökningsstrategi, bortfall och bortfallets betydelse för resultaten
i BRÅ:s undersökning Vanor och trygghet (VoT)

Innehåll

Förord	2
VOT:s frågor i metodologiskt hänseende	3
Urval, information till respondenterna, spårning och genomförande av intervjuerna .	7
Bortfallets storlek och karaktär	11
Bortfallet, telefonintervju och personlig intervju.....	11
Bortfallets selektivitet.....	13
Viktning förfarandet.....	15
Intervjuuppgifter och faktiska förhållanden	18
Underrapportering och överrapportering.....	19
Nekande och preskribering	21
Invägningsförfarande	24
Normalgruppen och lagbrytare samt skattningar av det selektiva bortfallets betydelse för undersökningsresultaten	28
Viktimisering genom våldsbrott.....	28
Alkoholkonsumtion och konsumtion av hembränd sprit.....	31
Referenser	36
Tabellbilaga	38

Förord

Projektet Vanor och Trygghet (*VoT*) har initierats av Brottsförebyggande rådet (BRÅ). Syftet är att jämföra den sociala situationen, utsattheten för våldsbrott och alkoholvanorna hos personer som lagförts för grövre brott med liknande förhållanden i normalbefolkningen. Projektet består av en kombinerad intervju- och registerundersökning .

Eftersom personer i en utsatt social situation är underrepresenterade i frågeundersökningar belyses i denna rapport hur detta problem kan påverka resultaten i undersökningar som bygger på intervjuer. Meningen är att detta ska öppna vägen för att man i kommande forskningsrapporter ska kunna redovisa undersökningsresultaten utan att utförligt redovisa metodproblemen.

Insamlingen av materialet har skett under ledning av professor Eckart Köhlhorn, BRÅ, och fil.dr. Håkan Leifman, Stockholms universitet. Fil.kand. Björn Borschos, BRÅ, har biträtt med dataanalyser, speciellt från lagföringsregistret. Rapporten har skrivits av Eckart Köhlhorn som huvudförfattare och Håkan Leifman som medförfattare.

Stockholm i januari 2000

VOT:s frågor i metodologiskt hänseende

Det generella syftet med BRÅ-projektet Vanor och Trygghet (VoT) har varit att belysa olika kriminal- och socialpolitiskt viktiga förhållanden för socialt marginaliserade grupper, speciellt personer som lagförts för allvarliga brott, med normalbefolkningens förhållanden som referenspunkt. I undersökningar med detta syfte finns ett metodologiskt problem, som ska belysas i denna rapport. Frågan gäller om man i undersökningarna når personer i utsatta lägen, exempelvis respondenter med en kriminell bakgrund. De kan finnas i bortfallet som under 1990-talet brukar omfatta 20-40 procent.

Är de här grupperna överhuvudtaget med i frågeundersökningar och i så fall i vilken omfattning? Det gäller också att få veta vilka effekter en underrepresentation kan få. Om exempelvis skillnaderna mellan personer med en kriminell bakgrund och normalbefolkningen är stora och den förstnämnda gruppens underrepresentation påtaglig, riskerar frågeundersökningar riktade till normalbefolkningen att ge en "bagatelliserande" bild av faktiska förhållanden vad gäller social marginalisering. Självfallet ska den här frågan i första hand besvaras i kartläggningar för vilka BRÅ har ett genuint ansvar, nämligen BRÅ:s offerundersökningar.

En grupp vars förhållanden BRÅ är specifikt intresserat av analyseras, nämligen personer med registrerad grövre kriminalitet. Andra besläktade frågor diskutera också. Vi kommer att belysa orsakerna till att man i frågeundersökningar misslyckas med att komma i kontakt med ungefär var fjärde tilltänkt respondent. Vidare studeras hur respondenternas minnesbilder av psykologiskt känsliga händelser förvrängs, exempelvis begångna brott eller kontrollförlust över alkoholkonsumtion. Därmed belyses den diskrepans som kan råda mellan de minnesbilder som återgivits i intervjuer och realiteter.

Signalerna till den ställda metodologiska frågan kom från två skilda håll, dels från SCB:s offerundersökningar dels från resultaten i svenska alkoholundersökningar. SCB fokuserar på problemet vid en analys av risken att utsättas för våldsbrott, baserad på data från de offerundersökningar som SCB bär ansvaret för och som är en del i de årliga undersökningarna om levnadsförhållanden (ULF). SCB skriver följande om problemet med selektiv underrepresentation i en sammanfattande bok om offerundersökningar under perioden 1978 till 1993:

"Den grupp av människor som löper den ojämförligt högsta risken att utsättas för våld är de utslagna: tunga missbrukare av alkohol och narkotika eller hårt kriminellt belastade människor. Åtskilliga våldsbrott som begås bland de utslagna kommer givetvis till polisens kännedom, men den absoluta majoriteten av våldshändelserna gör det med säkerhet inte. Denna grupp kommer inte heller med i offerundersökningarna. Bortfallet i den här speciella kategorin ligger mycket nära 100 procent". (SCB, 1995:1, s.35).

Om det nu är på så sätt som SCB beskriver skulle faktiskt en stor del av viktimiseringen genom kriminellt våld kunna ligga utanför de respondentkategorier som nås. Offerundersökningarna skulle därmed ge en bagatelliserande bild av det kriminella våldets omfattning och karaktär. Speciellt då det numera finns två offerundersökningsserier, ULF:s årliga offerfrågor och en i BRÅ:s regi inom ramen för Internationella brottsofferundersökningen (ICVS), är det dags att försöka belysa denna viktiga kvalitetsaspekt i de undersökningar som BRÅ ansvarar för.

SCB:s konstaterande att omfattningen av viktimiseringen enligt offerstudier kan vara missvisande har konsekvenser inte bara för bedömningen av våldsnivån utan också för studiet av offerundersökningar som komplement eller alternativ till den våldsutveckling som rättsstatistiken visar. Om det selektiva bortfallet är konstant över tid så kan offerundersökningarna

ge en något så när tillfredsställande bild av det kriminella våldets utveckling, även om själva uppgifterna över omfattningen bagatelliserar verkligheten. Om däremot det selektiva bortfallet systematiskt ändras så återger de fortlöpande undersökningarna en missvisande bild även av den faktiska utvecklingen. Av de data som SCB sammanställt utifrån ULF framgår att bortfallsutvecklingen definitivt inte varit konstant, se *tabell 1*. Den kategori inom bortfallsgruppen, de oanträffbara, som enligt tidigare erfarenheter från undersökningar av marginaliserade grupper ofta är personer med sociala problem har också genomgått en kraftig ökning (Kühlhorn, 1979).

Tabell 1. Utvecklingen av den procentuella andelen ej intervjuade (totalbortfallet) och oanträffbara i SCB:s årliga undersökningar om levnadsförhållanden (ULF)¹⁾.

År	Bortfall i procent		År	Bortfall i procent	
	Totalt	Ej anträffade		Totalt	Ej anträffade
1980	13.7	1.6	1987	19.4	2.9
1981	13.5	2.1	1988	20.5	3.7
1982	13.4	2.1	1989	20.7	4.0
1983	16.2	2.2	1990	22.1	3.5
1984	16.9	2.2	1991	21.3	4.0
1985	16.8	2.8	1992	20.1	3.3
1986	22.6	3.1	1993	19.5	4.1

¹⁾ Källa SCB 1995:2

Mot bakgrund av bortfallets utveckling kan nämnas, att de kriminellas underrepresentation i frågeundersökningar faktiskt har studerats år 1971 av Henrik Tham (1979). Enligt Thams undersökning var 8,2 procent av den dåvarande låginkomstutredningens urvalsram på 241 925 män mellan 15 och 75 år representerade i det dåvarande kriminalregistret. I själva intervjuundersökningen, som gjordes av ett slumpmässigt stickprov från denna urvalsram, uppgick de kriminella till 10,9 procent av de intervjuade. Överrepresentationen av kriminella i bortfallet blev alltså beskedligt, eftersom det förväntade värdet utan bortfall var 8,2 procent. Totalbortfallet i låginkomstutredningen blev 9,2 procent av totalt 6 616 personer (män och kvinnor), dvs. utgjorde mindre än hälften av de bortfallsvärden som varit gällande för ambitiösa frågeundersökningar under 1990-talet. Tham jämförde på grundval av register- och intervjudata framför allt sociala förhållanden mellan de kriminella och dem som inte var antecknade i kriminalregistret utan att hitta speciellt stora skillnader. Att vi ansåg att en undersökning 25 år senare trots detta var befogad berodde inte enbart på skillnaderna i bortfallets storlek i frågeundersökningar mellan 1990-talet och låginkomstutredningen från 1971. Skillnaden mellan den kriminella populationens risk att bli offer för våldsbrott och motsvarande risk i normalbefolkningen kan dessutom vara större än skillnaden i sociala förhållanden mellan dessa två kategorier.

Eftersom det har varit meningen att i undersökningen Vanor och trygghet (VoT) få grepp om alkoholproblem bland personer med kriminell bakgrund har ytterligare ett skäl till metodologisk fördjupning blivit aktuellt. Personer med alkoholproblem svarar för en stor del av alkoholkonsumtionen och är överrepresenterade i bortfallet. Bland annat därför har en kategori överrepresenterats via ett speciellt urval, nämligen sådana lagbrytare som sannolikt har alkoholproblem. Resultaten från alkoholforskningen har föranlett BRÅ att ta itu med det selek-

tiva bortfallets problem. Redan i början av 1970-talet visades i Alkoholpolitiska utredningens undersökningar att hälften av de registrerade alkoholmissbrukarna i ett urval inte kom med bland dem som intervjuades utan hamnade i bortfallet (Nilsson och Svensson, 1971). Moderna analyser av svenska frågeundersökningar visar ett stort bortfall av storkonsumenter av alkohol (Kühlhorn, 1994). Med hänsyn till att denna grupp svarar för en avsevärd del av den totala alkoholkonsumtionen kan det tänkas att värderingar om alkoholskadornas fördelning i befolkningen, som baseras på resultaten av frågeundersökningar, inte bara ger en bagatellisierande utan också missvisande bild en beträffande skadornas fördelning. De slutsatser som dragits av resultaten av frågeundersökningar på alkoholområdet har kallats för ”preventionsparadox” (Kreitman, 1986). I stort sett innebär preventionsparadoxen, att problemindivider i utkanten av normalbefolkningen visserligen per individ svarar för betydligt fler problem än genomsnittsindivid. Dock är totalantalet problem i normalbefolkningen, exklusive problemindivider, ändå betydligt större på grund av det stora antalet individer i normalbefolkningen.

Inom brottsforskningen, som i motsats till alkoholforskningen har en välutvecklad registreringstradition i rättsstatistiken, finns det åtminstone för den registrerade uppklarade brottsligheten i den vuxna befolkningen inget större utrymme för en kriminologisk preventionsparadox. Studier visar att ett fåtal individer är ansvariga för majoriteten av den registrerade brottsligheten (Persson, 1976; Wikström, 1987). Emellertid är det offeraspekten i våldsbrottsligheten och inte våldsbrottens fördelning som fokuseras i den här studien. För detta finns det inget register och inte heller några konkreta kunskaper om en ”våldsofferparadox”.

Det ligger helt utanför syftet med denna rapport att diskutera olika preventionspolitiska modeller som är baserade på olika fördelningar av problem i befolkningen. Vad denna rapport ska belysa är det selektiva bortfallets storlek och karaktär för vissa förhållanden, dvs. om bortfallsproblemet är så stort på vissa områden att undersökningsdata från frågeundersökningar i den allmänna befolkningen riskerar att bli missvisande. Mot denna bakgrund presenteras uppläggning och genomförande av VoT. Därefter vill vi försöka att ge svar på de redan skisserade frågorna, nämligen:

Fråga 1.

I vad mån är personer med vissa problem underrepresenterade i intervjuundersökningar?

Fråga 2

I vad mån har de självrapporterade uppgifterna en acceptabel kvalitet?

Fråga 3

Vilken betydelse har det *speciella* bortfallet för vanliga undersökningars resultat?

För att besvara dessa tre frågor har BRÅ lagt upp VoT-projektet på ett speciellt sätt. Fyra representativa intervjuundersökningar (per telefon) har genomförts, ett urval i normalbefolkningen, två delurval med problematiker (lagförda för grövre kriminalitet respektive lagförda för upprepade trafiknykterhetsbrott) och ett delurval med en förmodad överrepresentation av problematiker av olika slag, nämligen långtidsarbetslösa. För alla fyra urvalen har i princip samma resurser använts för att spåra individer, motivera dem för en telefonintervju via en informationsbroschyr och genomföra en i stort sett identisk telefonintervju, bland annat för att kunna bedöma dessa grupperns representation i frågeundersökningar.

Begreppet ”problematiker” används i denna rapport om personer vilkas beteenden kännetecknas av ett definierat regelbrott, en avvikelse från det ”normala”. I den sociologiska litteraturen betecknas de problem som i undersökningarna av lagbrytare och trafiknyktra är urvalskriterier som ”avvikande beteenden”. Basen för avvikelsen är formella regelbrott, i det

här fallet en lagföring för åtminstone ett grövre brott. Sociologen Goode (1995) kallar den här definitionen på sociala avvikelser som relativistisk, därför att utgångspunkten inte är en given social patologi, ett sjukdomstillstånd i objektiv bemärkelse. Det regelverk som definierar VoT:s problematiker är ju inte för alltid givet utan en konstruktion, giltig för en viss tid och en viss samhällstyp. Till och med under den här tillämpade observationstiden för registrerad kriminalitet ändrades reglerna för rattfylleri.

En annan utgångspunkt än regelbrott har begreppet *alkoholist*, som det används i denna rapport. Här rör det sig inte ens om brott mot vissa formella regler, utan om en diagnos (de definierades faktiskt genom ett diagnostiskt test, AUDIT). Denna klassificering bygger i ännu högre grad än brottslighet på konstruktioner. Den är av syndrom-karaktär, dvs. personer som uppfyller ett visst antal givna kriterier får denna diagnos. Begreppet är således, liksom för lagbrytare, relativistiskt och beroende av en för en viss tid och ett visst samhälle given definition .

För dessa grupper av problematiker beskrivs sedan i termer av social utsatthet, marginalisering, viktimisering och vissa levnadsvanor den position de intar i jämförelse med normalbefolkningen. Denna jämförande beskrivning saknar med vissa undantag (bilkörning under alkoholpåverkan, narkotikabruk, förekomst av alkoholism och i viss mån konsumtion av illegalt tillverkad sprit) anknytning till beteenden som bryter mot skrivna eller oskrivna normer. De markerar respondentens position på en skala av socialt välbefinnande enligt olika variabler. Typiska sådana variabler är inkomst, utbildning, arbetslöshet, socialbidragsberoende, valdeltagande, förtroende för sociala institutioner och utsatthet för våldsbrott. Vissa positioner på dessa variabler anger visserligen en större eller mindre grad av social utsatthet, marginalisering eller till och med utslagning. Generellt kan sägas att de här definierade problematikergrupperna klart skiljer sig i graden av social utsatthet från normalbefolkningen, ett förhållande som är välkänt och dokumenterat i många undersökningar.

Urval, information till respondenterna, spårning och genomförande av intervjuerna

Totalt omfattar undersökningen fyra urval. Det största urvalet återspeglar normalbefolkningen i åldrarna 16-80 år och består av cirka 3 000 slumpmässigt valda personer. Den bildar basen för resonemang och resultat som avser förekomsten och frekvensen av ett givet socialt problem. De övriga tre urvalen är hälften så stora men likväl representativa för respektive målgrupp. Två är socialt marginaliserade eller socialt utsatta. Den viktigaste gruppen består av ett slumpmässigt urval personer med minst en anteckning för brott med mer ingripande påföljd än böter ur det nationella lagföringsregistret under perioden 1991-95 (benämns *lagbrytare*). Att lagförda personer kännetecknas av sociala problem har redovisats i många undersökningar (Daun m. fl., 1976; Tham, 1979; Kühlhorn m. fl., 1979). De studier som finns av de kriminellas livssituation är emellertid relativt gamla och, med undantag av Thams, inte representativa. Representativa studier om kriminellas alkoholvanor saknas helt.

Avancerade alkoholvanor är en generator för kriminalitet. Kartläggningen av dem har varit ett av motiven för att genomföra denna undersökning. En speciell målgrupp har definierats, nämligen personer med upprepade trafiknykterhetsbrott (benämns *rattonyktra*). Även denna grupp har hämtats ur det nationella lagföringsregistret och består av ett slumpmässigt urval personer dömda för minst två trafiknykterhetsbrott 1991-1995 varav åtminstone ett ska ha varit grovt rattfylleri. I en BRÅ-studie avseende personer dömda för grova trafiknykterhetsbrott (minst en lagföring för grovt rattfylleri) framkom att av dem som dömts för grovt rattfylleri 1991 fanns indikation på alkoholmissbruk i 48 procent av fallen (Norström och Andersson, 1996). Denna siffra är något osäker eftersom uppgifterna baserades på förundersökningsprotokoll där uppgifter om alkoholproblem ofta saknas. Mot denna bakgrund är det rimligt att anta att en stor andel av de 1 460 som ingår i det aktuella rattfylleriurvalet uppvisar allvarliga alkoholproblem.

Även en tredje specialgrupp har kartlagts, nämligen en representativ grupp *långtidsarbetslösa* (arbetslösa minst 6 månader med A-kassa). Hypotesen har varit att det skulle kunna finnas relativt många socialt marginaliserade personer i denna grupp och att gruppen på grund av ett högt bortfall också skulle kunna vara underrepresenterad i frågeundersökningar. De undersökningar som finns om sambandet mellan arbetslöshet, kriminalitet och missbruk från en period med låg arbetslöshet (1960-1980) tyder inte på ett påtagligt samband mellan dessa faktorer även om det finns vissa undantag (Leifman, 1998). Vad gäller alkohol finns det motstridiga tidigare resultat. Visserligen har svenska och nordiska studier under 1970- och 1980-talet på det stora hela visat att de långtidsarbetslösa inte skiljer sig nämnvärt från övriga vad gäller alkoholkonsumtion, men de undersökta grupperna var långtidsarbetslösa före 1990-talet under en period med låga arbetslöshetstal.

Undersökningsresultat som belyser förekomsten av marginalisering, alkoholproblem och viktigmisering genom våld bland 1990-talets kår av långtidsarbetslösa har inte hittats. Enligt BRÅ fanns det skäl att undersöka denna fråga. Vi har sålunda befarat att långtidsarbetslösa skulle vara på väg att bli en problemgrupp och därmed aktuella för en beskrivning i termer av social utsatthet. Vi vill redan här nämna att vi inte hittat några större skillnader mellan urvalet arbetslösa och normalgruppen vad gäller bortfall eller förekomst av problem vad gäller alkoholism, narkotikabruk eller risker för viktigmisering.

Samtliga fyra grupper blev föremål för telefonintervjuer. Uppgifter om inkomst, transfereeringar och utbildning inhämtades för samtliga grupper genom registerutdrag från SCB:s In-

komst och förmögenhetsregister. Data om brottslighet ur lagföringsregistret inhämtades av forskningsetiska skäl endast för lagbrytare och rattonyktra.

Urvalsramarna för de två urvalen; personer lagförda för grövre kriminalitet 1991-1995, respektive dömda för minst två trafiknykterhetsbrott varav minst ett avsåg grovt rattfylleri under samma period, har varit personer 16-80 år vid tidpunkten för lagföringen. För normalgruppen var det alla mellan 16-80 år i SCB:s Register över totalbefolkningen (RTB), och för de långtidsarbetslösa de som ingick i AKSTAT (16-64 år). Alla fyra urvalen är slumpmässigt dragna ur respektive register med lika stor sannolikhet att komma med i respektive urval. Efter urvalsdragningen har vart och ett av de fyra bruttourvalen matchats mot folkbokföringen. Personer som emigrerat eller avlidit (s.k. övertäckning) har tagits bort och resterande har matchats mot Telias abonnentregister (s.k. telematch). När urvalspersonerna sedan fördelades ut över SCB:s intervjuarkår upptäcktes ytterligare fall av avlidna och emigrerade. Efter att dessa rensats bort återstod de slutliga fyra nettourvalen. Det är dessa nettourval som utgör basen vid beräkning av svarsprocenten.

För registerdata (lagföringar och ekonomiska förhållanden) finns det ett tidsgap med i run- da tal 18 månader mellan uppföljningsperiodens slut och intervjun beoende på tidpunkten för registrens uppdatering. Någon uppdatering med avseende på år 1996 för registren med ekonomiska uppgifter var inte genomförd vid provintervjuernas start. Ansvar för lagföringsregistret hade fr.o.m 1996 överförts till BRÅ och var fram till våren 1997 föremål för en data- teknisk förnyelse. Ett urval omfattande lagföringar 1996 kunde därför inte dras vid undersök- ningens startpunkt. Inte heller kunde data erhållas som omfattade perioden 1996 fram till tid- punkten för intervjun.

I **tabell B1** redogörs för de fyra urvalen, de aktuella registeruppgifter som tillförts och kri- terierna för urvalen. *Normalurvalet* är draget ur SCB:s s.k. storurval. Detta storurval som be- står av cirka 350 000 personer kommer ursprungligen från *Registret över totalbefolkningen (RTB)* 1995-12-31 och har påförts uppgifter från Arbetsmarknadsstyrelsens händelsedatabas och SCB:s *Inkomst och förmögenhetsregister (IoF)*. Dessa avser kalenderåret 1995. Gruppen lagbrytare är slumpmässigt utvald ur *Lagföringsregistret* där det totalt visade sig finnas 131 912 sådana personer. I nettourvalet ingår 1 487 personer. Totalt lagfördes 5 374 personer i Sverige under perioden 1991-95 minst två gånger för trafiknykterhetsbrott, varav minst en gång för grovt rattfylleri. Från denna urvalsram för *rattonyktra* kom 1 460 att ingå i det slut- giltiga nettourvalet. Utöver ovannämnda registerdata finns för såväl lagbrytarna och ratt- onyktra vissa data både för brott begångna under den ovan nämnda femårsperioden och dess- förinnan. Data från *IoF* samlades in även för lagbrytare, rattonyktra, och det fjärde urvalet, *långtidsarbetslösa*.

Urvalet långtidsarbetslösa är i likhet med urvalet normalgruppen draget ur SCB:s s.k. sto- rurval. Detta storurval har påförts uppgifter från Arbetsmarknadsstyrelsens händelsedatabas som här kallas *AKSTAT*. Händelsedatabasens uppgifter är uppdaterade till och med november 1996. Ett centralt kriterium för att en arbetslös ska vara registrerad i ALKSTAT är att hon/han uppbär arbetslöshetsersättning. Urvalskriterierna har varit att de ska vara mellan 16 och 64 år samt att de vid registrets senaste uppdatering i november 1996 hade varit arbetslösa minst 6 månader. Vid tiden för intervjuernas genomförande (april-juni 1997) uppgick den öppna arbetslösheten till cirka 8 procent. Sju år tidigare, år 1990, uppgick arbetslösheten i Sverige enligt SCB:s Arbetskraftsundersökningar (AKU) till i genomsnitt 1,5 procent. Utöver den öppna arbetslösheten finns det en ansenlig mängd arbetssökande i arbetsmarknadspolitis- ka åtgärder. Gruppen arbetslösa har med andra ord vuxit mycket kraftigt. Samtidigt har po- pulationen arbetslösa förändrats. Numera drabbas även grupper som tidigare i stort sett varit förskonade från arbetslöshet, till exempel offentligt anställda tjänstemän. Den stigande ar- betslösheten har också lett till en ökning av gruppen långtidsarbetslösa. Denna grupp var tidi- gare mycket sällsynt i Sverige. Antalet långtidsarbetslösa visade sig enligt AKSTAT vid det

aktuella tillfället uppgå till dryg 156 000 (se tabell B1). Detta motsvarar cirka 2,8 procent av befolkningen i åldrarna 16-64 år. Siffran ska dock ses som ett minimum eftersom endast personer som enligt AMS i november 1996 uppbar arbetslöshetsersättning ingår.

Datainsamlingsmetod för alla fyra grupper var primärt telefonintervjuer. Samtliga intervjupersoner har erhållit ett utförligt introduktionsbrev med information om undersökningens syfte och innehåll och om att registerdata kommer att samlas in innan de blev uppringda för att besvara intervjuarens frågor. Av sekretesskäl nämndes inte i den skriftliga informationen att två av urvalen var dragna ur lagföringsregistret. Ett introduktionsbrev med sådant innehåll kunde ha kommit i fel händer. Detaljerad information om urvalsdragningen lämnades i samband med den muntliga intervjun. Vid detta tillfälle ombads respondenten att ge sitt samtycke till registerslagningen. Samtidigt specificerade man för dem innehållet av de registerdata som var relevanta. De informerades också om den omedelbara avidentifieringen av såväl intervju- som registerdata efter den datorbaserade samkörningen. Vid begäran kunde respondenten erhålla ett utdrag ur respektive register genom SCB:s försorg. Den muntliga och skriftliga informationen som respondenterna fått inklusive utbildningen av SCB:s intervjuarkår för denna undersökning har utformats i samarbete med Datainspektionen. VoT-data innehåller således inga uppgifter som möjliggör identifiering av individer. Allt datamaterial avidentifierades genom SCB:s försorg innan det blev tillgängligt för analys.

Eftersom det tidigare har visat sig svårt att överhuvudtaget komma i kontakt med brottsbelastade personer med en något så när aktuell kriminalitet för problemorienterade intervjuer (se t.ex. Köhlhorn m. fl., 1979) har man i VoT gjort stora ansträngningar för att spåra de personer som blivit utvalda för intervju. Den tidigare citerade undersökningen av Tham på låginkomstutredningens material fick ett lågt bortfall (cirka 10,9 procent av kriminella män blev bortfall). Dock genomfördes den 1971 när bortfallet var ett mindre problem än i dag (Tham, 1980). I motsats till den av oss tillämpade definitionen på aktuell kriminalitet (endast de senaste fem åren var tillgängliga för registerslagning) baserades Thams undersökning på personer som under sin livstid hade fått någon anteckning. Det gör det sannolikt att detta urval erhöll betydligt fler personer som vuxit ifrån den kriminella livsfasen och var lättare att spåra. Vidare saknade intervjun i låginkomstutredningen 'känsliga' frågor om exempelvis alkoholism och narkotikavanor, vilket kan ha betydelse för benägenheten att göra sig oanträffbar.

VoT är en telefonintervjuundersökning men om inget telefonnummer fanns eller telefonkontakt inte kunde åstadkommas skulle intervjuarna besöka respondenten i bostaden och genomföra en personlig intervju.

För samtliga fyra urval har aktuella uppgifter om namn och adress erhållits från folkbokföringen med hjälp av spårning med RTB-systemet. Därefter har telefonnummer påförts genom matchning med namn och adress mot Telias telefonnummerregister. Efter matchningen skickas ett kort ut till samtliga adresser. På detta kort ombads personerna att fylla i telefonnummer och skicka tillbaka kortet till SCB i Örebro för att sedan bli uppringda för intervju.

Efter matchning och kortutskick tilldelades respektive intervjuare de personer som de skulle intervjuas med tillhörande information om eventuella telefonnummer. Intervjuarna fanns utlokaliserade runt om i Sverige. Därefter påbörjades de ibland mycket arbetskrävande insatserna med att försöka spåra personer, både de med men i synnerhet de utan uppgift om telefonnummer till bostaden. Majoriteten av intervjuarna har åtminstone i de riktigt svåra fallen använt sig av flera sökmetoder. Intervjuarna har bl.a. utnyttjat Comviqs och Europolitans "nummerupplysning" för att söka efter mobiltelefonnummer, samt Telias s.k. NummerGuide. Några har kontaktat försäkringskassan, skattemyndigheten och posten. Försäkringskassan kan ha uppgifter om telefonnummer till arbetsgivare eller arbetsplats och posten kan ha adressupplysning för personer som flyttat.

Intervjuarna hade fått information om att det visserligen kunde vara svårt att nå många av de utvalda i specialurvalen, men att det var meningen att samma rutiner skulle vidtas för att

nå de utvalda respondenterna i de fyra urvalen. Man skulle till exempel göra minst 11 försök för att nå en respondent per telefon, att försök skulle göras att få kontakt med respondenten via arbetsplatsen med mera och telefonlösa respondenter skulle besökas i hemmet. För alla fyra urvalen tillämpades sålunda en ambitiös spårningsprocess. För varje genomförd intervju finns det viss information om var i spårningsprocessen man fick kontakt med intervjupersonerna (t.ex. efter hur många kontaktförsök), om man lyckades intervju dem via telefon (vilket är det i särklass vanligaste) eller i hemmet (vilket kan förekomma om man inte lyckas nå respondenterna med telefon eller om respondenterna önskar en personlig intervju), var den telefonintervjuade svarade på frågorna (i bostaden, på arbetet, vänner, släktingar med mera), om telefonnumret var hemligt etc. För flera av intervjuerna har intervjuarna vid sidan av den kvantitativa sammanställning också lämnat en mer kvalitativ redogörelse. Spårningsinformationen ger sammantaget så pass detaljerade uppgifter att man kan bedöma att intervjuerna har nått ett maximalt antal personer i vart och ett av de fyra urvalen utifrån en given resursram. Bortfallet i de fyra delurvalen är i stort sett ekvivalent. De lagbrytare exempelvis som nåtts i delurvalet lagbrytare skulle också nåtts i delurvalet normala om de hade ingått i normalgruppens respondentgrupp och de personer som har blivit bortfall i gruppen lagbrytare hade också blivit bortfall i normalgruppen om de hade varit med i normalgruppens urval. Gruppen svårkontaktbara är givetvis relativt störst i den mest belastade gruppen. Det definierades en grupp "svåranskräffbara". De uppfyllde minst ett av följande kriterier: minst 11 kontaktförsök innan intervjun kom till stånd, ej bostadstelefon, hemligt telefonnummer. I normalgruppen fanns det 9 procent av dem, i gruppen lagbrytare 13 procent och i kategorin rättonyktra 19 procent. Av de långtidsarbetslösa var 8 procent svåranskräffbara.

Bortfallets storlek och karaktär

I **tabell 2** sammanfattas de viktigaste resultaten, som i mer detaljerad form återfinns i **tabell B2** i tabellbilagan. I normalgruppen har man lyckats intervjua 74,7 procent och bland de långtidsarbetslösa 73,5 procent. Andelen totalt genomförda intervjuer är mycket mindre i de två övriga urvalen, 44 procent bland lagbrytarna och enbart 33,6 procent bland de trafikonyktra.

Tabell 2. Bortfallet i olika material, översikt.

	Normalgruppen	Lagförda	Rattonyktra	Långtidsarbetslösa
Bruttourval	3 112	1 499	1 473	1 500
Nettourval	3 082	1 487	1 460	1 491
Fullföljda intervjuer	2 303	655	491	1 095
I % av nettourvalet				
Fullföljda	74,7	44,0	33,6	73,4
Förhindrade	1,8	1,7	2,2	0,9
Oanträffbara	10,6	41,9	51,3	12,8
Vägrare	12,6	12,0	12,5	12,6
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0

Bortfallet blev, som förväntat, betydligt större i de två problemgrupperna än i normalgruppen. Det har redan tidigare nämnts att delurvalet långtidsarbetslösa inte skiljer sig nämnvärt från normalgruppen vad gäller förekomsten av olika typer av problem (exempelvis alkoholkonsumtion, alkoholism, narkotikavanor, självrapporterat rattfylleri). Därför är det inte heller anmärkningsvärt att bortfallsprocenten i denna delgrupp i stort sett är lika med den i normalgruppen.

Av speciellt intresse är det faktum att det inte är vägran att delta i undersökningen, som skapat de stora skillnaderna i bortfallsprocenten, utan respondentgruppernas varierande anträffbarhet. Ungefär 42 procent av lagbrytarna och 51 procent av de rattonyktra visade sig vara oanträffbara, trots att åtminstone deras adresser var identifierade med sådan precision att informationsmaterialet hade kunnat skickas med posten.

Bortfallet, telefonintervju och personlig intervju

Den viktigaste förklaringen till oanträffbarheten är avsaknaden av en bostadstelefon (se vidare tabell B2). I normalgruppen uppgick andelen med telefonnummer till 94 procent och de långtidsarbetslösa uppvisade med 93 procent praktiskt taget samma andel. Bland lagbrytarna var andelen 75 procent. Den minsta andelen svarade de trafikonyktra för. I denna grupp var det enbart 63 procent för vilka ett telefonnummer till bostaden kunde identifieras. Bland dem som hade bostadstelefon blev bortfallet i normalgruppen 22 procent, för långtidsarbetslösa 23 procent och för lagbrytarna 44 procent samt för de rattonyktra 50 procent.

För dem utan bostadstelefon översteg bortfallet två tredjedelar i alla grupper. För lagbrytare uppgick bortfallet bland telefonlösa till 90 procent och för rattonyktra till 94 procent, medan motsvarande värden för normalgruppen var 68 procent och för de långtidsarbetslösa 72 procent. Skillnaden mellan å ena sidan normalgruppen/långtidsarbetslösa och å andra sidan lagbrytare/trafikonyktra var inte att intervjuarna oftare kunde genomföra personliga intervjuer med respondenterna ur normalgruppen eller ur gruppen långtidsarbetslösa utan att man på ett eller annat sätt oftare kunde åstadkomma en telefonförbindelse.

I stort sett är innehav av bostadstelefon nyckeln till om en intervju kommer till stånd eller inte. Har respondenten inte telefon så kan man inte nämnvärt minska bortfallet genom att övergå till den strategi som tillämpas vid personliga intervjuer, nämligen korrespondens per post och hembesök.

I jämförelse med ULF (se tabell 1), som bygger på personliga intervjuer, synes den totala bortfallsprocenten ha blivit 3-5 procentenheter högre i VoT:s normalgrupp. Detta beror i huvudsak på att andelen oanträffbara i VoT, cirka 11 procent, blev betydligt högre än ULF:s typvärde på ungefär 4 procent. Den resterande andelen (14 procent) i bortfallet, som domineras av vägrare, är jämförbar med ULF:s. Den rimligaste tolkningen är att skillnaderna kan förklaras med att VoT uppfattades som en undersökning med 'känsligare' innehåll än ULF på grundval av det informationsmaterial som hade skickats ut. Vissa respondenter, som inte vill medverka, väljer hellre att göra sig oanträffbara än att vägra.

Personliga intervjuer eller besöksintervjuer (ULF) har en annan potential än telefonintervjuer (VoT), de kan exempelvis göras längre och mer djupgående än telefonintervjuer. Vidare tycks risken för irrelevanta svar på grund av dokumentationsfel, dvs. felsägningar, hörfel och felaktiga kryssningar på intervjuarens dataskärm vara större i telefonintervjuer. För detta finns det emellertid lösningar, nämligen varningssignaler i dokumentationsprogrammet vid osannolika svar. Intervjuaren kan då i samverkan med respondenten kontrollera svaret under intervjuens gång. Generellt finns det emellertid inte några indikationer på, att uppgifter från telefonintervjuer skulle ha större kvalitetsbrister än de från personliga intervjuer (Blazanova, 1995).

När det gäller intervjuer av den längd och med det innehåll som VoT har är telefonintervjuer betydligt kostnadseffektivare än besöksintervjuer. De data som redovisats talar därför till förmån för telefonintervjuer både vad gäller normalbefolkningen och problemgrupper. Bortfallsproblemet kan tydligen inte lösas genom det dyra alternativet besöksintervjuer.

I den stora gruppen bostadstelefoninnehavare återfinns också en särgrupp med extremt högt bortfall, nämligen de som har hemligt telefonnummer. Intervjuarna har försökt ta kontakt med dem via utskick av kort och därigenom bett dem att ta kontakt med intervjuarna eller med SCB i Örebro. Bortfallet i denna grupp blev dock större och redovisas i **tabell 3**. Frekvensen hemliga telefonnummer och bortfallsprocenten inom denna grupp är intressant därför att det finns ett modernt förfarande som bemästrar problemet med telefonkontakter till respondenter med hemliga telefonnumren, nämligen Random Digit Dialing

Tabell 3. Förekomst av hemliga telefoner och bortfallsprocenten i denna grupp.

	Normal- gruppen	Lagförda	Rattonyktra	Långtids- arbetslösa
Nettourval	3 082	1 487	1 460	1 491
Därav med Hemliga telefonnummer (antal)	121	138	112	75
Hemliga telefonnummer (%)	4	9	8	5
Bortfallsprocenten bland innehavare av hemlig telefon	81	93	89	85

(RDD). Via en slumpgenerator skapas i denna metod en uppsättning möjliga telefonnummer, dvs. även sådana som är hemliga. Ur detta nummerregister utsorteras numren som går till telefax, företag med mera, och resten bildar urvalsramen för telefonintervjuer. RDD medför inte bara denna fördel utan är också ett lågbudgetalternativ för frågeundersökningar, som används i allt större utsträckning. Emellertid skapar RDD vissa problem som leder till att bortfallet lätt hamnar utanför det kontrollerbara. I en stor RDD-undersökning visade det sig exempelvis att ungefär vart femte nummer ur en rensad urvalsram gick till fritidshus, enmansföretag etc. (Kühlhorn m. fl., 1999). Mot denna bakgrund är det begripligt att exempelvis SCB inte befattar sig med denna metod. Trots alla metodologiska frågetecken verkar resultaten av RDD-undersökningar inte nämnvärt avvika från de betydligt dyrare vanliga telefonundersökningarna eller de ännu dyrare besöksintervjuerna. BRÅ:s serie av offerundersökningar bygger på RDD-urval, som ju är betydligt billigare än urval ur befolkningsregistret, telefonidentifiering och telefonintervjuer. ULF-serien är baserad på besöksintervjuer.

En övergång från VoT-strategin till RDD-metoden hade alltså inte minskat bortfallet trots att RDD-urval också innehåller de hemliga telefonnumren. Har respondenten ett hemligt nummer så blir bortfallet i denna grupp, bland annat genom vägran, ändå så stort att man inte får någon nytta av de hemliga numren. Kombinationen av registerdata och intervjudata förutsätter att respondenten får en ingående skriftlig information om undersökningen i förväg. Skulle man i ett RDD-urval i ett första steg identifiera respondenterna, i ett annat steg sända information och i ett tredje steg genomföra intervjun, skulle RDD-strategins ekonomiska fördelar försvinna.

Bortfallets selektivitet

Skillnaderna i bortfallet mellan normalgruppen och de båda specialurvalen lagbrytare och rattonyktra ger vid handen att graden av social marginalitet har en avgörande betydelse för bortfallets storlek. Speciellt förhållandet att bortfallet för den kriminellt mest belastade av de två problemgrupperna, de rattonyktra (minst två lagföringar mot minst en lagföring för gruppen lagbrytare), blev avgjort större än för lagbrytarna demonstrerar den minskande sannolikheten för att en kriminellt hårt belastad respondents uppgifter kommer med i en frågeundersökning. I detta avseende överensstämmer våra resultat med Thams slutsatser. Därför antar vi också att den låga bortfallsprocenten i hans undersökning till viss del beror på att den definition på kriminalitet som då tillämpades omfattade många rehabiliterade kriminella, en grupp som med säkerhet är mindre i VoT. Till skillnad från Thams resultat är VoT:s bortfall i totalpopulationen ungefär 2,5 gånger så högt och i den kriminella populationen 5 gånger så högt.

För att närmare belysa sambandet mellan marginalitet och bortfall har lagbrytarna graderats enligt kriminell belastning för att vi ska kunna studera bortfallsprocentens variation. I **tabell 4** visas resultatet med hänseende till lagbrytarnas brottsflit under den aktuella perioden.

Tabell 4. Respondenternas lagföringar 1991-95 och svarsandel för lagbrytarna.

	1	2	3-4	Minst 5	Totalt
Antal respondenter	802	284	230	171	1 487
Procentuell fördelning	54	19	15	12	100
Antal i befolkningen ¹⁾	69 252	27 123	20 488	15 039	131 912
Prevalens ²⁾	10,3	4,0	3,0	2,2	19,6
Andel intervjuade (%)	49	46	40	24	44

¹⁾ Avser befolkningen 16-80 år 1997. ²⁾ Per 1 000 invånare 16-80 år 1997.

Drygt hälften av lagbrytarna svarade för en enda lagföring under den femåriga observationsperioden. De representerar totalt 69 252 personer i normalbefolkningen 16-80 år dvs. knappt 10,3 procent av befolkningen i samma ålder. Av denna minst belastade grupp kunde 49 procent intervjuas, dvs. något fler än i totalgruppen (44 procent). Andelen intervjuade minskar sedan ju mer belastad gruppen är, nämligen till 46 procent bland dem med två brott och till 24 procent bland dem med minst 5 lagföringar. I gengäld är denna grupp hårt belastade lagbrytare liten. Den svarar för enbart drygt 0,2 promille av befolkningen eller totalt 15 039 personer. Fördelningen av lagbrytarna är som väntat skev med ett relativt stort antal lätt belastade i fördelningens början och få personer med en hög belastning i fördelningens svans. Ju mer man närmar sig fördelningens svans desto mindre framgångsrika blir försöken att få uppgifter från dessa personer i intervjuundersökningar.

Den i tabell 4 redovisade trenden återkommer för olika indelningar av brottsligheten. I **tabell B3** redovisas variationen i bortfallsprocent enligt antalet frihetsstraff som lagbrytarna blivit dömda till. Av dem med 1-3 frihetsstraff är det ungefär 40 procent som nåddes av intervjuaren, vilket inte är speciellt mycket lägre än basen 44 procent för lagbrytarna, men i den lilla gruppen med fyra eller fler frihetsstraff är andelen intervjuade så låg som 22 procent. De som lagförts för våldsbrott är en relativt liten grupp, som utgör ungefär 0,5 procent av den vuxna befolkningen, se **tabell B4**. För dem sjunker andelen intervjuade med ungefär 5 procentenheter. Bortfallsprocenten för de lagbrytare som dömts för narkotikabrott under den observerade femårsperioden återges i **tabell B5**. Totalt har ungefär 0,25 procent av den vuxna befolkningen dömts för ett sådant brott. I den minst belastade kategorin är enbart 33 procent med bland de intervjuade, bland dem med två narkotikabrott 26 procent och bland dem med minst tre 23 procent. För personer med trafiknykterhetsbrott med en enda lagföring finns det ingen nämnvärd skillnad i bortfallsprocenten i jämförelse med personer utan denna brottslighet, se **tabell B6**. Finns det däremot två lagföringar för sådana brott sjunker andelen intervjuade till 30 procent. Denna andel överensstämmer som väntat med specialurvalet rattonyktra (34 procent intervjuade). För dem med tre eller fler sådana brott blev andelen intervjuade 23 procent.

Sammanlagt tycks bortfallsprocenten vara en indikator på hur pass mycket marginaliserad en kategori är. Vad gäller olika typer av brott är personer med narkotikabrott de mest marginaliserade.

De hittills redovisade skillnaderna omfattar såväl kvinnor som män. Eftersom männen inom brottsområdet har en dominerande ställning kan resultaten för män överskugga förhållandena för kvinnor. Mot denna bakgrund redovisas i **tabell B7** det faktiska bortfallet och dess orsaker för samtliga fyra urval fördelat på män och kvinnor. Det var lättare att få kontakt med kvinnorna i de tre specialurvalen. Bland lagbrytarna svarade 43 procent av männen och 51 procent av kvinnorna. Bland långtidsarbetslösa uppgick andelarna till 77 procent (kvinnorna) respektive 69 procent (män). Vidare framgår det att denna skillnad kan förklaras av en större andel oanträffbara bland männen.

Andelen vägrare är visserligen något större bland kvinnor i alla de fyra undersökta kategorierna men den är i stort sett lika stor i alla grupper och varierar inte med graden av social marginalitet (se tabell B7). Det är de oanträffbara som svarar för skillnaderna mellan könen i det totala bortfallet. Denna oanträffbarhet sammanhänger med graden av social marginalitet, vilken ju också är störst bland männen, i varje fall med avseende på kriminalitet och missbruk.

För att åskådliggöra marginalitetsaspekten och genusskillnaden finns i **tabell 5** både kvinnliga och manliga lagbrytare indelade enligt graden av kriminellt engagemang (till frihetsstraff dömda och sådana som fått villkorlig dom, skyddstillsyn och andra 'mjukare' påföljder än frihetsstraff). De till frihetsstraff dömda, den mest utsatta kategorin, är bland de manliga lagbrytarna betydligt fler (51 procent) än bland de kvinnliga (22 procent). Det är den kategorin som för båda genusgrupperna uppvisar den största andelen oanträffbara. Genusskillnaderna blir tämligen små om hänsyn tas till den kriminella belastningen. Motsvarande genusskillnader finns också för antalet lagföringar, se **tabell B8**.

Tabell 5. Manliga och kvinnliga respondenter bland lagbrytare, indelade efter graden av kriminellt engagemang 1991-1995.

	Ej frihetsstraff (n=158)	Kvinnor Frihetsstraff (n=44)	Samtliga (n=202)	Ej frihetsstraff (n=624)	Män Frihetsstraff (n=661)	Samtliga (n=1285)
Intervjuade %	53	43	51	50	36	43
Vägrare %	14	9	13	13	11	12
Oanträffbara ¹⁾ %	33	48	36	37	53	45

¹⁾Inkluderar förhindrade och restkategorin "övriga".

Viktning förfarandet

De snedvridningar som uppkommer genom bortfallet kan i viss omfattning korrigeras genom viktning. Om exempelvis befolkningen 16-80 år består av 48,3 procent kvinnor och 51,7 procent män men svarandegruppen består av 47,8 procent män och 51,7 procent kvinnor på grund av bortfallet kan stickprovsvärdena anpassas till den faktiska könsfördelningen i samhället. Kvinnorna, överrepresenterade i undersökningen, får då en vikt något lägre än 1 (0.99) och männen, underrepresenterade i undersökningen, en vikt som är något högre än 1. (1.01). Förutsatt att man känner till de faktiska förhållandena i den population man undersöker kan detta viktning förfarande utvidgas till att omfatta alla kända förhållanden. Ett sådant viktning förfarande, åtminstone omfattande kön och ålder, men ibland också yrke och civilstånd, tillämpas i så gott som alla befolkningsstudier. Förutsatt att vissa andra variabler är perfekt

kopplade till de viktade variablerna uppnås genom viktningen även korrekta resultat för dessa kopplade variabler. Om exempelvis alla män och ingen kvinna skulle begå våldsbrott skulle viktningen av genusvariabeln perfekt korrigera för snedvridningen av variabeln ”förekomst av våldsbrott”. Men kopplingen mellan viktade variabler och de undersökta förhållandena, till exempel genus och kriminalitet eller ålder och sjuklighet, är i regel inte tillräckligt stark och linjär för att kompensera för bortfallet.

I denna undersökning har för normalgruppen och för arbetslösa fem variabler bildat underlag för viktningen, nämligen kön, ålder, civilstånd, förvärvsinkomst och skolutbildning. För dessa variabler förelåg registerdata för såväl bortfallet som de intervjuade och de gav en entydig bild. Det fanns också uppgifter om populationens medborgarskap (född svensk, naturaliserad, utländsk medborgare). Denna variabel visade sig visserligen ha relevans för bortfallet, men den hade ett mycket komplext samband med de övriga viktningensvariablerna. Det var därför den inte togs med i analyserna. En annan tillgänglig variabel enligt olika register, socialbidrag under 1995, visade sig vara mindre lämplig, speciellt med hänsyn till att små fraktioner av undersökningens individer hade mottagit socialbidrag. För några få analyser, nämligen vissa estimat på svartsprit, spelar respondenternas konsumtion av sprit under veckodagarna en viss roll. Alla undersökta grupper dricker betydligt mer sprit under fredagar och lördagar. Därför har analyser avseende spritkonsumtionen dagen före intervjun (i går) veckodagarnas fördelning bildat underlag för ytterligare en viktning. Endast i dessa fall har viktningen baserats på sex variabler. För de två problematikergrupperna lagbrytare och rattonyktra har därutöver den registrerade kriminaliteten använts i viktningensförfarandet. I de flesta analyserna ingår för dessa båda grupper sålunda sex viktningensvariabler och i några få alkoholanalyser sju.

För att testa resultaten av viktningen med speciell hänsyn till marginalitet har effekten av viktningen studerats för undersökningens två huvudgrupper, normalgruppen och lagbrytarna. De förhållanden som valts är dels självrapporterat rattfylleri, dels två kriterier på registernivå, nämligen det under ett år (1995) mottagna beloppet av socialbidrag samt antalet månader med socialbidrag. För alla tre kriterier kan man vänta sig högre värden i bortfallet än i svarandegruppen. Det innebär att de viktade intervjuade populationerna borde uppvisa högre värden än de oviktade populationerna, om nu viktningensförfarandet kompenserar för dessa variabler. Eftersom uppgifterna om socialbidrag är tillgängliga för alla personer i urvalet, även för bortfallet, finns för socialbidragskriterierna ett facit. På så sätt kan man studera om, och i vilken utsträckning, man genom viktningen kan närma sig de faktiska värdena.

Tabell 6. Resultaten av bortfallskompensation genom viktning med hänsyn till kriterier på marginalitet.

	Antal rattfylleri- fall ¹⁾	Normalgrupp Social- bidrag 1995 i kr	Social- bidrag 1995 antal måna- der	Antal rattfylleri- fall ¹⁾	Lagbrytare Social- bidrag 1995 i kr	Social- bidrag 1995 antal måna- der
Intervjuade, oviktade ²⁾	0,03	1 514	0,23	0,27	7 307	1,6
Intervjuade, viktade ²⁾	0,03	1 395	0,24	0,32	9 107	1,9
Samtliga inkl bortfall ³⁾	-	1 754	0,27	-	10 429	2,1

¹⁾ Självrapporterade fall de senaste 12 månaderna ²⁾ Normalgrupp n=2303; lagbrytare n=655 ³⁾ Normalgrupp n=3082; lagbrytare n=1487.

I **tabell 6** återges resultaten för detta test. För normalgruppen är viktningen ineffektiv vad gäller alla de tre diskuterade kriterierna. För socialbidraget i kr ger till och med viktningen ett resultat i fel riktning eftersom det oviktade beloppet svarar för 86 procent av det sanna värdet och det viktade för endast 80 procent. Detta bestyrker antagandet att social marginalitet (socialbidrag) eller avvikande beteende (rattfylleri) i ett bortfall inte kan kompenseras genom viktning på grundval av tillgängliga sociodemografiska variabler. För gruppen lagbrytare däremot, vars kriminalitet ingår i viktningen, finns påtagliga effekter i rätt riktning för alla tre kriterier. Enligt de två socialbidragskriterierna för vilka det finns ett facit, uppnår man genom detta förfarande för bortfallskompensation emellertid inte heller nivån för de sanna värdena. För socialbidragsbeloppet höjs värdet efter viktningen från 70 procent till 87 procent av det sanna värdet och för antalet månader med socialbidrag från 76 procent till 90 procent.

Liknande förhållanden framkom också i gruppen rattonyktra och vidare för andra variabler än de här redovisade. I gruppen lagbrytare exempelvis blev alkoholkonsumtionen för de intervjuade männen före viktningen 11,3 liter ren alkohol årligen och efter viktningen 12,1 liter. Motsvarande värden för de rattonyktra blev 12,2 respektive 15,9. För männen i normalgruppen däremot blev genomsnittskonsumtionen 7,1 respektive 7,3 liter.

Skillnaden i viktningens effektivitet med hänsyn till de här diskuterade förhållandena mellan normalgruppen och lagbrytare beror i princip på, att den registrerade kriminaliteten (antalet lagföringar under den observerade femårsperioden) endast ingår i viktningen för lagbrytare, eftersom dessa data saknas för normalgruppen. Detta kriterium är kopplat till olika förhållanden som visar på social marginalitet. Eftersom de viktade värdena för lagbrytare har stor betydelse för beskrivningar av förhållandena i denna kategori är den kvarvarande systematiska snedvridningen trots viktning besvärande. Trots den stora mängden tillgängliga data om den registrerade kriminaliteten har alla försök misslyckats att konstruera en effektivare viktningssvariabel. Det skulle krävas andra typer av data än de som är tillgängliga (t.ex. vård-data för missbruk) för att optimera viktningen. Det finns sålunda en viss obemästrad snedvridning i bagatelliserande riktning i problemgruppernas intervjuuppgifter.

Givetvis hade tillgång till kriminalitetsdata för normalgruppen medfört betydligt bättre viktningssmöjligheter och dessutom lett till en annan, mer effektiv och enklare strategi för undersökningen än den tillämpade. En kontroll av normalgruppen i register för lagförda hade dock inneburit ett stort ingrepp i medborgarnas privata sfär och dragit med sig i det närmaste oöverstigligena problem i samband med information till och motivation av respondenterna. I ett mycket tidigt stadium av forskningsprocessen har BRÅ uteslutit detta alternativ.

Intervjuuppgifter och faktiska förhållanden

Intervjudata påverkas bland annat av minneseffekter (man kommer faktiskt inte ihåg) och medveten felrapportering (ljugande). Eftersom man i befolkningsstudier inte kan fastställa om felrapporteringar sker medvetet eller omedvetet är det mindre fruktbart att här skilja mellan dessa två begrepp. Kanske är begreppet social önskvärdhet (social desirability) bättre när det gäller att förstå de systematiska mätfelens karaktär. Begreppet härstammar från psykologisk och socialpsykologisk forskning kring personlighetsegenskaper. Den första som använde begreppet var Edwards (1953). Edwards menade att individer är benägna att tillskriva sig själva egenskaper som är socialt önskvärda, medan man förnekar de icke socialt önskvärda. Begreppet har i Sverige kommit att användas speciellt för alkoholvanor (Björkman, 1979). Social önskvärdhet ligger bakom både medvetna och omedvetna processer. Om respondenten till exempel ljuger, rapporterar han eller hon medvetet andra beteenden och förhållanden än de faktiska. Vid omedveten felrapportering fylls minnesluckor efter faktiska beteenden med konstruktioner som styrs av social önskvärdhet. Vad som är socialt önskvärda egenskaper eller beteenden i ett samhälle kan naturligtvis variera, såväl över tid som mellan samhällets olika grupper.

Både i Sverige och utomlands har kvalitetsbristerna i självrapporterade vanor studerats, speciellt på alkoholområdet. Anledningen till detta är att man på den aggregerade nivån genom försäljningsstatistiken av alkohol (plus skattningar av den inte registrerade alkoholen) i viss utsträckning har ett facit för att se riktningen och omfattningen av felrapporteringen. Den generella slutsatsen är att endast ungefär hälften av den faktiska alkoholkonsumtionen rapporteras. Detta fenomen kallas generellt för *underrapportering*.

Inom brottsforskningen upplevs detta problem som så stort att man i allmänhet avstår från att genomföra befolkningsundersökningar om självrapporterade brott. Ett undantag utgörs här av undersökningar med mycket unga respondenter, dvs. i grupper med erfarenhet av tämligen bagatellartad brottslighet. Viss vanligt förekommande brottslighet kartläggs emellertid också i befolkningsundersökningar. Av speciellt intresse är här Trafiksäkerhetsverket återkommande undersökningar av rattonykterhet i befolkningen. I VoT har också rattfylleriet som självdeklarerat brott problematiserats.

Besläktat med underrapporteringen är förhållandet att avvikande beteenden som respondenten skäms för förträngs. Kanske har respondenten numera bytt livsstil, och värderar gamla problem som irrelevanta vid tidpunkten för intervjun. Denna benägenhet kallas här för *preskribering*.

Även om de aggregerade resultaten av intervjuuppgifterna på alkoholområdet i princip undantagslöst tyder på underrapportering får inte detta tolkas som att det systematiska mätfel endast består av underrapportering. Exempelvis finns det belägg för *överrapportering* av alkoholkonsumtionen när alkoholister söker vård för sina problem (Midanik 1982, 1988, 1989). Ibland kan man befara en överrapportering av socialt önskvärda egenskaper. Detta problem ska belysas på grundval av respondenternas uppgifter om deltagande i de senaste riksdagsvalen. En överrapportering kan också förorsakas genom att respondenterna lägger händelser närmare i tiden än de faktiskt har ägt rum. Detta kallas *teleskopering*. Onormala, atypiska händelser får en annan roll i minnesbilden än normala händelser. Det här nämnda fenomenet, att framträdande egenskaper (salience) spelar en specifik roll inom perceptionen, dvs. vad man iakttar, vad man kommer ihåg och hur man tolkar en händelse, har uppmärksamats sedan årtionden tillbaka inom socialpsykologin. Det finns åtminstone två områden där riskerna för teleskopering är uppenbara. Det första området gäller viktigmiseringsfrågor, dvs. om respondenterna har blivit offer för vissa våldsbrott. Här har det tillämpats både en

ettårig respektive en femårig observationstid. Det finns förmodligen en risk att händelser som exempelvis ligger 1½ år resp 5-7 år tillbaka i tiden ändå kan bli rapporterade (teleskopeffekt). I den här undersökningen med relativt få individer kan teleskoperingsproblemet inte belysas för viktimiteringsdata. Det andra området gäller respondenternas konsumtion av illegal sprit som är en hypotetiskt atypisk händelse i relation till legalt inköpt sprit inkluderande reseinförseln. Mot denna bakgrund har i denna undersökning svartspritkonsumtionen bland annat kartlagts utifrån den totala spritkonsumtionen dagen före intervjun. Denna metod ger bevisligen i normalbefolkningen en svartspritkonsumtion som är 25 procent lägre än sådana strategier åstadkommer, som inte tar hänsyn till teleskoperingen (Kühlhorn, m. fl., 1999).

Underrapportering och överrapportering

Det första exemplet på underrapportering kommer från det brottsliga området, och gäller självrapporterat rattfylleri. Respondenterna ombads att svara på följande fråga:

*”Har Du under de **senaste 12 månaderna** kört bil eller motorcykel efter att ha druckit alkohol där Du har skäl att misstänka att Du haft en blodalkoholkoncentration på minst 0,2 promille?” (Till intervjuaren: I appendix, tabell 2, finns ungefärliga alkoholmängder angivna).*

Enligt den manliga normalpopulationens svar (16-80 år) blev medelvärdet för körningar med en promillehalt med minst 0,2 (straffbarhetsgränsen) 0,062 per respondent under en period av 12 månader. Detta värde inkluderar en skattning för bortfallet genom en invägning av det betydligt högre medelvärdet för de manliga lagbrytarna (0,368). Utifrån detta värde kan beräknas att antalet självrapporterade rattfyllerifall i den manliga befolkningen 1997 uppgick till 207 400. VoT-materialet är för litet för att tillåta en dylik uppskattning för den kvinnliga befolkningsdelen. Eftersom de manliga lagförda 1991-1995 svarade för 92,7 procent av det beivrade rattfylleriet har det totala antalet fall på grundval av denna proportion skattats till 224 000.

Ett alternativt och betydligt säkrare förfarande än självrapportering tillämpades i en undersökning genomförd 1975 (Persson, 1980). Grundidén var att utifrån i tid och rum slumpmässigt fördelade poliskontroller dokumentera den relativa frekvensen av upptäckta alkoholpåverkade fordonsförare i förhållande till det kontrollerade antalet förare. Eftersom det finns uppgifter om det årliga totalantalet motorfordonsresor i Sverige kan på så sätt totalantalet resor med påverkade förare beräknas. Den av Persson utvärderade undersökningen genomfördes endast i vissa geografiska områden och under vissa månader. Straffbarhetsgränsen var då 0,5 promille och den gränsen tillämpades också för undersökningen. Ungefär 2,4 av 1000 förare visade sig ha en promillehalt över den tillåtna. Den årliga förekomsten av körningar med en för hög promillehalt skattade Persson till minst 3 miljoner per år. En modern undersökning enligt Perssons grundidé genomfördes 1997 i regi av Trafiksäkerhetsverket på grundval av den nuvarande straffbarhetsgränsen på 0,2 promille och den aktuella trafiktätheten. Man fann att antalet påverkade förare med minst 0,2 promille alkohol uppgick till 2 av 1000, vilket resulterade i en skattning av cirka 5,25 milj fordonsresor med påverkade förare. I princip innebär Trafiksäkerhetsverkets undersökning att det självrapporterade antalet rattfyllerifall enligt VoTs skattning svarar för 4-5 procent av det faktiska antalet. Visserligen finns det problem med implementeringen av Perssons idé, till exempel vad gäller slumpmässigheten av poliskontrollerna i tid och rum och sanningshalten i skattningen 0,2 procent påverkade bilförare. Men även om det faktiska antalet bilkörningar med minst 0,2 promille skulle vara hälften så stort som det skattade stöder det här vunna resultatet den generella tumregeln. För vuxna kan brottslighet utöver bagatellartad sådan inte estimeras på ett något så när acceptabelt

sätt genom att respondenter i befolkningsstudier får besvara direkta frågor om egen brottslighet.

Det andra exemplet gäller spritkonsumtionen. Visserligen handlar det här inte om ett straffbelagt beteende, men intensiva spritvanor har inte bara låg social status utan medför också hot mot hälsan och den sociala tryggheten. Eftersom det finns statistiska data över den registrerade konsumtionen och för år 1996 omfattande skattningar av den icke-registrerade (resandeförsel, legalt och illegalt tillverkad alkohol samt insmugglad alkohol) finns det på samhällsnivå ett facit som kan jämföras med de uppgifter som VoT:s respondenter lämnat. Bortfallskompensationen har här skett genom en skattning av alkoholisters konsumtion av sprit och svartsprit (i VoT:s kategori rattonyktra) och en invägning enligt det beräknade antalet alkoholister i normalgruppen och i bortfallet. För mätningen av konsumtionen har VoT använt två olika förfaranden. Enligt det första, *i går-metoden*, fick respondenterna ange hur mycket de druckit i går (dagen före intervjun) av olika alkoholdrycker. Givetvis ger uppgifter om en dags alkoholkonsumtion ingen acceptabel bild av en individs alkoholvanor men med ett stort stickprov ger den en godtagbar bild av urvalets alkoholkonsumtion under en dag. Alkoholkonsumtionen varierar emellertid systematiskt under olika veckodagar och under årets säsonger. För beräkningar av ett aggregats årskonsumtion enligt detta förfarande krävs det därför inte bara en kontrollerad urvalssannolikhet för varje veckodag utan också för varje dag under ett helt år. Det förstnämnda villkoret är uppfyllt i VoT, det sistnämnda inte. Men eftersom en samtidigt genomförd undersökning med 10 073 individer som fördelades på en period av 365 dagar kom till i huvudsak liknande resultat som VoT är bristen på säsongrepresentativitet i det här sammanhanget ovidkommande (Kühlhorn m. fl., 1999). Enligt denna *i går*-metod uppgick den självrapporterade årskonsumtionen på 3,9 liter ren alkohol per respondent till 48 procent av den estimerade årskonsumtionen för befolkningen i dessa åldrar (inkl. den beskrivna bortfallskompensationen).

Den alternativa metoden gick ut på en mätning av de individuella alkoholvanorna enligt ett mer traditionellt förfarande, som kallas för kartläggning enligt den *periodspecifiserade normalveckoskalan* (PSNV). Konsumenter med regelbundna vanor intervjuas här efter sin konsumtion under en normal vecka för fredag, lördag och söndag samt perioden måndag-torsdag, och konsumenter med glesa vanor efter antalet tillfällen och genomsnittskvantiteten per tillfälle under ett år, ett kvartal och en månad. Enligt detta förfarande blev genomsnittskonsumtionen högre, nämligen 5,5 liter eller 67 procent av den estimerade faktiska årskonsumtionen (inkl. den beskrivna bortfallskompensationen). Eftersom i *i går*-förfarandet i motsats till PSNV inte borde kännetecknas av minneseffekter kan man förvänta ett högre värde enligt *i går*-metoden än enligt PSNV. Förklaringen till dessa resultat är till viss del den tidigare nämnda preskriberingen. Det är helt enkelt mer pinsamt att medge en hög konsumtion i *i går* än en hög på ett mer abstrakt plan. Här finns det också intressanta genusskillnader. De sociala normerna för alkoholvanor ger kvinnan mindre spelrum för ett avancerat drickande. Mot denna bakgrund förfaller det plausibelt att diskrepansen mellan *i går*-metoden och PSNV är störst för de kvinnliga konsumenterna.

Det finns ytterligare två förhållanden som kan förklara varför en metod utan risker för påtagliga minneseffekter kan bli mindre effektiv för skattningen av totalkonsumtionen än man kan vänta sig. För det första finns i materialet en liten grupp bestående av i princip enbart män som uppger att de ofta brukar dricka så mycket att de ”tappar räkningen”. De kan helt enkelt inte kvantifiera gårdagens drickande. För det andra kan det tänkas, att ett tillfälle med intensivkonsumtion kan resultera i en så stor opasslighet dagen efter att intervjuaren misslyckas med att få en konstruktiv kontakt med respondenten. När intervjun vid ett senare datum kommit till stånd har respondenten förmodligen dagen före denna intervju inte druckit lika mycket som under den dag som förgick det planerade intervjutillfället. På detta sätt kan *i går*-metoden leda till systematiska underskattningar av den faktiska konsumtionen. Samman-

lagt kan man identifiera en påtaglig underrapportering på alkoholområdet, men den är långt mindre än när det gäller kriminella beteenden (exempelvis rattfylleri).

Överrapporterar respondenterna? VoT ställde följande fråga:

”I den här undersökningen kommer vi inte att fråga vilket parti Du tycker bäst om eller vilket parti Du har röstat på, men – röstade Du i det senaste riksdagsvalet? ”(Ja, nej, hade ej rösträtt).

Eftersom deltagande i valen generellt sett har högre social status än röstskolk kan svaren på denna fråga analyseras med hänsyn till överrapportering av socialt önskvärda beteenden. Enligt valstatistiken för det vid tillfället senaste riksdagsvalet (1994) var 6 496 365 personer röstberättigade och 86,8 procent av dem röstade (inkluderande 84 853 personer som lämnade ogiltiga valsedlar). I normalgruppen röstade, enligt intervjuuppgifterna, 88,2 procent av de röstberättigade, bland lagbrytarna 66,3 procent. Efter en bortfallskompensation av lagbrytare (förfarandet redovisas senare i avsnitt 5) sjönk andelen röstande i befolkningen till 87,9 procent. Eftersom valstatistikens röstdeltagande redan faller inom ramen för slumpmarginalerna för röstfrekvensen för normalgruppen utan bortfallskompensation (95 procent-nivå) synes överrapporteringen av socialt önskvärda egenskaper enligt den här analysen inte vara något problem i VoT-materialet.

Nekande och preskribering

De hittills diskuterade resultaten ger en viss bild av hur respondenterna återger olika förhållanden: de underrapporterar rattfylleri till den grad att endast några få procent av de faktiska händelserna redovisas, de underrapporterar gårdagens alkoholvanor så att endast hälften av konsumtionsmängden kommer fram och de redovisar sitt valdeltagande på ett korrekt sätt. Om det är på så sätt att underrapporteringen i relativa termer skulle vara lika omfattande i olika sociodemografiska grupper (proportionell underrapportering), så är visserligen den redovisade nivån för låg, exempelvis den av respondenterna uppgivna alkoholkonsumtionen. Men problemet förblir hanterligt om alla grupper endast skulle uppge omkring hälften av den faktiska alkoholkonsumtionen. Om däremot en grupp, exempelvis kvinnorna, systematiskt skulle underrapportera mer än männen blir problemet svårare att hantera. Ännu svårare blir det om inte bara genusgrupper utan också socialgrupper och åldersgrupper skulle ha systematiskt varierande rapporteringsvanor.

I någon mån kan man belysa om och på vilket sätt olika respondentgrupper återger händelser med definitivt låg status till en intervjuare. Efter frågorna om utsatthet för våldsbrott fick respondenterna i de två grupperna lagbrytare och rattnyktra ta ställning till följande fråga om det registrerade antalet domar för allvarliga brott i kriminalregistret.

”Nu tänkte vi ställa en sista fråga om brott, den har inga följdfrågor. Du kan svara ja eller nej, eller så behöver Du inte lämna något svar: Har Du under de senaste 5 åren blivit dömd för ett brott och fått ett hårdare straff än böter, dvs. villkorlig dom, skyddstillsyn, fängelse, samhällstjänst eller elektronisk övervakning? ”(1. Ja, 2. Nej; Om ja hur många gånger?)

Respondenterna visste, som tidigare nämnts, att de valts ut ur kriminalregistret och de hade under samtalet med intervjuaren tillåtit BRÅ att analysera de data som fanns i registret. De visste givetvis också att den enskilda intervjuaren inte hade insyn i deras individuella kriminalregisteruppgifter. Men de visste också att här rörde det sig inte om uppgifter till en naiv intervjuare, som som lätt skulle duperas av felaktiga svar.

De data som BRÅ hade tillgång till för den här undersökningen omfattade uppgifter fram till 1995 och inte längre, dvs. inte 1996 och de månader som förflutit fram till intervjutillfället 1997. Den sistnämnda perioden ingår i den femårsperiod för vilken respondenterna skulle ange det antal domar de fått.

För att studera förnekandet har vi valt en strategi där vi enligt våra data kan vara säkra på att ett förnekande av brottsligheten inte överensstämmer med de faktiska förhållandena. Om en respondent förnekar att hon/han blivit dömd de senaste fem åren men det finns uppgifter om domar under åren 1993-1995 så kan vi vara säkra på att hon/han förnekar realiteter. Om hon/han förnekar och vi inte heller har några uppgifter om brottslighet under denna period kan vi emellertid inte vara säkra på att förnekandet står i överensstämmelse med realiteterna, eftersom respondenten kan ha blivit dömd 1996 och/eller i början av 1997. Egentligen ingår några månader från år 1992 också i en observationsperiod på fem år, men eftersom vi endast har året för domen och vill vara säkra på att registreringen faller inom den stipulerade perioden har år 1992 inte tagits med. De lagbrytare som endast har blivit dömda under perioden 1991-1992 borde förneka att de blivit dömda de senaste fem åren. I själva verket svarade i denna grupp av 223 lagförda med intervjuuppgifter 51 procent att de inte blivit dömda de senaste 5 åren, 44 procent att de blivit dömda, 5 procent att de inte kom ihåg och 1 procent att de inte ville ge information). Svaren tyder på att relativt många har blivit dömda 1996-1997 och att förnekandet inte speciellt tycks drabba domar av färskt datum.

Den andra gruppen är lämpligare för en jämförelse av intervju- och registerdata. Den består av 589 personer med åtminstone en lagföring för grövre brott under 1993-1995, dvs. en period som ryms inom en femårig observationstid räknat från tidpunkten för intervjun. Om det uppgivna antalet domar understiger antalet som registrerats under denna period är det med säkerhet underrapporterat. Underrapportörerna kan antingen totalt ha förnekat den dom eller de domar som de fått (nekar) eller också uppgivit ett värde som understiger det faktiska antalet (underrapporterar). De fall där svaren om antalet domar under femårsperioden är lika med eller överstiger antalet registrerade domar har klassificerats som korrekta. Förmodligen finns i denna grupp en viss underrapportering (men ej förnekande), som inte kan fångas in eftersom lagföringarna för perioden efter 1995 är okända för VoT. Den för analysen relevanta klassificeringen skiljer mellan respondenter som endast fått någon lagföring under 1993 och den grupp som registrerats endast därefter eller både 1993 och därefter. Denna indelning har skett utifrån tanken att rapporteringen förmodligen skiljer sig mellan dem som lagförts endast i början av den stipulerade femårsperioden och dem med domar av färskare datum. Den förstnämnda gruppen har då hunnit glömma eller förtränga händelsen (preskribera) i större utsträckning än den sistnämnda. Med tanke på skillnader i det sociala trycket mellan män och kvinnor med avseende på kriminalitet - stigmatiseringsriskerna för en kvinna är större än för män - särredovisas också i den här analysen de två genusgrupperna. Hypotesen är sålunda att kvinnorna preskriberar mest.

Resultaten av denna analys redovisas i **tabell 7**. Den ger vid handen att en korrekt rapportering föreligger för 67 procent av de 432 analyserade, att 24 procent helt förnekar att de blivit lagförda, att 6 procent medger vissa lagföringar och att 4 procent uppger att de inte minns

Tabell 7. Rapporteringen av antalet lagföringar för grövre brott efter tiden för registrering och kön för intervjuade lagbrytare med sådana registrerade lagföringar under 1993-1995.

Rapportering av lag- föringarna	Kvinnor			Män			Samtliga		
	1993, men inte efteråt	Efter 1993	Registrerade Totalt	1993, men inte efteråt	Efter 1993	Registrerade Totalt	1993, men inte efteråt	Efter 1993	Totalt
<i>Antal</i>	23	42	65	110	257	367	133	239	432
Nekar (%)	39	38	38	32	16	21	33	19	24
Underrapporterar (%)	0	2	2	4	7	6	3	7	6
Minns ej, vägrar (%)	4	7	6	5	3	4	5	4	4
Korrekt (%)	57	52	54	59	73	69	59	70	67
Summa	100	99	100	100	99	100	100	100	101

eller att de inte vill lämna någon uppgift. Hypotesen om preskribering besannas för majoritetsgruppen av lagbrytarna, de manliga. "Blånekandet" och underrapporteringen för denna grupp minskar sammanlagt från 36 procent till 23 procent om händelserna hamnar närmare tidpunkten för intervjun. Denna tendens gäller enligt tabell 7 till synes inte för kvinnorna. Visserligen förnekar de i enlighet med antagandet i större utsträckning än männen kriminella handlingar, 38 procent "blånekar" mot 21 procent av männen. Denna tendens ändras praktiskt taget inte när händelsen ligger närmare intervjun. Denna förmenta konstans i kvinnornas benägenhet att förneka skamliga händelser försvinner emellertid när observationstiden mellan den senaste händelsen och intervjun förkortas ännu mer. Delas materialet in i personer med lagföringar under 1992-1994 (men inte 1995) och 1995 så kan vi notera en dramatisk minskning (från 44 procent till 27 procent) av andelen kvinnliga "blånekare" beroende på lagföringsperiod. För männen är motsvarande värden 24 procent resp 16 procent. Nekan och underrapporteringen är sålunda större för kvinnor än för män, men för båda genusgrupperna gäller att dessa förhållningssätt ökar ju mer tid som förflyter mellan händelsen och rapportering. Preskriberingen inträder helt enkelt snabbast hos kvinnorna. Förmodligen sammanhänger dessa genuskillnader med att kriminalitet hos kvinnor medför större stigmatiseringsrisker än för män. Förnekande och förträngning av den skamliga händelsen är effektiva psykologiska försvarsmekanismer. Därtill kommer kanske också en generell terapeutisk attityd. Att kunna se framåt och börja med en ny livsstil förutsätter i viss mån att minnen av gamla misslyckanden trängs undan. Vid generaliseringar bör dock särarten i situationen inte tappas ur sikte. Det naturliga borde ju vara, att skamliga händelser förnekas mest, ju närmare i tiden de ligger och ju mer stigmatiserande de är för respondenten. I det här speciella fallet har dock intervjuaren upplyst respondenten om att han/hon slumpmässigt dragits ur en population som lagförts för grova brott 1991-1995. Respondenten står här under korstryck mellan att förtränga skamliga händelser eller att påstå något som intervjuaren uppenbarligen noterar med en viss skepsis. Förträngningen tycks väga tyngst, i varje fall i en telefonintervjun, där spelrummet för personliga relationer mellan intervjuad och intervjuare har naturliga gränser.

VoT:s material håller inte för att på ett något så när tillförlitligt sätt testa om de mest brottsbelastade respondenterna relativt sett underrapporterar i samma utsträckning som de mindre belastade. Men det håller för slutsatsen att genusgruppernas underrapportering av brott varierar systematiskt vad gäller nivån, men inte vad gäller profilen.

Invägningsförfarandet

Frågeundersökningar i allmänhet, både offerundersökningar, arbetskraftsmätningar, levnadsnivåundersökningar och alkoholvaneundersökningar riktar sig till normalbefolkningen. I vad mån resultaten återspeglar de faktiska förhållandena med hänsyn till social utsatthet är okänt. Det beror på i vilken grad de resultat som gäller för problemgrupper avviker från dem som framkommer i normalbefolkningen och i vilken utsträckning personerna i dessa grupper är representerade i de frågeundersökningar som genomförs. Hittills har tre förhållanden redovisats. För det första är bortfallet i problemgrupperna avsevärt större än i normalgruppen, vilket leder till en underrepresentation. För det andra visar problemgrupperna för centrala variabler som gäller socialt välbefinnande andra värden än normalbefolkningen. Slutligen och för det tredje kan man i undersökningar riktade till allmänheten inte kompensera för bortfallets förhållanden genom den viktning som kan verkställas med hjälp av för hela befolkningen kända sociodemografiska variabler.

VoT-undersökningen fokuserar speciellt på situationen för personer som lagförts för grövre brott och deras förhållanden. På vilka områden och i vilken utsträckning deras situation avviker från förhållandena i normalpopulationen samt i vilken mån de är underrepresenterade i dessa undersökningar kan härvid preciseras. Dessa två parametrar ska ställas i blickpunkten för ett alternativt sätt att få grepp om bortfallets betydelse för representativiteten i normalgruppens uppgifter.

Om exempelvis en intervjuundersökning skulle ha som mål att kartlägga den grövre kriminalitet som respondenterna under perioden 1991-1995 blivit dömda för, kan man med facit i handen konstatera att man borde få resultatet "2 procent av den vuxna normalbefolkningen" förutsatt att bortfallet i undersökningen är lika stort bland dem som blivit lagförda som bland dem som inte blivit det. Detta resonemang förutsätter, utöver kravet på ett ekvivalent bortfall bland lagförda och icke lagförda, att alla respondenter besvarar frågorna om den registrerade brottsligheten korrekt (ett realistiskt antagande) och att de använda registren speciellt över lagföringar är korrekta (ett realistiskt antagande). I så fall skulle resultaten av en intervjuundersökning kunna användas för att redovisas andelen lagförda i befolkningen. Emellertid visade analyserna att bortfallet bland lagbrytarna i själva verket uppgår till 56 procent, ett i runda tal dubbelt så stort bortfall som normalgruppens. Eftersom ambitionsnivån att spåra och intervjuva respondenter var identisk för båda grupperna är antagandet rimligt att också normalgruppens bortfall innehåller 56 procent av samtliga lagbrytare. Detta innebär vidare att 44 procent har nåtts och ingår i normalgruppens stickprov. Med andra ord skulle man, om endast normalgruppens uppgifter analyserats, dra slutsatsen att knappt 0,9 procent ($0,44 \cdot 2$) av respondenterna i den intervjuade normalgruppens stickprov är lagbrytare enligt vår definition. Men vi vet att den faktiskt borde ha uppgått till 2 procent. Diskrepansen beror på att även BRÅ:s VoT lyder under det selektiva bortfallets gissel. För att väga in lagbrytarna i normalpopulationen blir följande tanke vägledande. Stickprovet av normalgruppen skulle med hänsyn till lagbrytarna bli korrekt om ett "specifikt" bortfall kompenseras. I dess nuvarande form omfattar det endast 98,9 procent av befolkningen. Resten, 1,1 procent består av lagbrytare, som inte fanns bland de svarande och som svarandegruppen för "normala" måste utvidgas med. Utvidgar man sedan samplet av normalbefolkningen med lagbrytare så att det blir 100 procent och har alla lagbrytare svarat korrekt ökar procenten lagbrytare från den tidigare underskattningen 0,9 procent till den korrekta frekvensen 2 procent. Detta förfarande kallas här för invägning. Dessvärre har några exempel för detta förfarande inte hittats. Det har med säkerhet inte använts inom den svenska brotts- och alkoholforskningen. Det är dock inom surveyforskningen ett inte helt okänt förfarande. I vissa avseenden är det en variant av

”*imputationen*”, nämligen *Cold deck-tekniken*, som dock är utvecklad för att komplettera observationer och inte som här individer (Eriksson, 1978; Little och Rubin, 1987).

Det kan med fog invändas att små fraktioner i befolkningen är tämligen ointressanta och att snedvridningar betingade av bortfallsvariationerna är av föga intresse. Innan undersökningen startade räknade BRÅ med denna problematik. Därför överrepresenterades inte kvinnorna i urvalet av lagbrytare. Detta begränsade visserligen möjligheter att genomföra spännande genusrelaterade analyser, men i gengäld satsades inte för stora resurser på en individgrupp som sett som en problemgrupp utgör en så låg fraktion av befolkningen att bortfallsproblematiken är mer eller mindre ovidkommande. Det visade sig också att andelen lagbrytare i den kvinnliga befolkningen (enligt vår definition) uppgick till endast 0,5 procent. Eftersom bortfallet bland de kvinnliga lagbrytarna blev 49 procent är 0,25 procent av kvinnorna i normalgruppen lagbrytare och 0,25 procent bortfall. Koncentrerar man däremot analysen på den manliga befolkningen så är den faktiska andelen lagbrytare 3,4 procent. Eftersom endast 43 procent i denna grupp ingick bland intervjuade lagbrytare kan man räkna med att normalgruppens intervjuade män innehåller 1,5 procent lagbrytare ($43 \cdot 3,4$), medan resten, 1,9 procent finns i bortfallet. Här synes en kompensation av bortfallet genom invägning vara mer relevant. I **tabell B9** sammanfattas här redovisade resonemang och kalkyler.

Vad gäller relevansen för selektiva grupper, till exempel ungdomar, kan bilden ändras. Brottslighet är vanligast bland unga personer. För män i åldrarna 20-24 år uppgår de för grövre brott lagförda till ungefär 10 procent av befolkningen, se **tabell 8**. I gengäld är andelen brottslingar bland seniorer, 50 år eller äldre, mycket liten. Det kan ju tänkas att en frågeundersökning speciellt ska ge upplysning om förhållanden hos män i åldrarna 20-29 år. I denna åldersgrupp är sammanlagt 7,8 procent registrerade för brott under perioden 1991-1995 och enligt den tillämpade lagföringsdefinitionen. I den intervjuade normalgruppen finns 122 män i dessa åldrar. Eftersom bortfallet i denna grupp bland lagbrytarna uppgår till 50 procent saknas hälften av de unga lagbrytarna i vårt sampel. Med andra ord skulle resultatet utan invägning blir 3,9 procent och med invägning 7,8 procent. Det är emellertid inte intervjuresultat om den lagförda grövre kriminaliteten som står i blickpunkten för frågeundersökningen. Det är egenskaper, beteenden och förhållanden av vilka man kan förvänta en högre frekvens hos personer som är registrerade för grövre brottslighet. De är dock inte unika för lagbrytare. Att ha blivit offer för våldsbrott exempelvis är inte bundet till den registrerade kriminaliteten utan drabbar personer ur alla befolkningsgrupper. Delgruppen ‘lagbrytare’ som inte nåts är enbart en delgrupp i normalsamplers bortfallsgrupp. Vad den manliga undersökta populationen beträffar har exempelvis det intervjuade samplet utvidgats med 22 personer för att kompensera för lagbrytarna i bortfallet, från 1 100 män till 1 122. Men det manliga totalsamplet hade ett bortfall av 388 personer och de 22 invägda lagbrytarna svarar för endast 6 procent av detta bortfall. Är det implicita antagandet att det resterande bortfallet i samplet, totalt 366 individer (388 minus 22 invägda) uppvisar ungefär samma förhållanden som de undersökta 1 122 personerna (1 100+22 invägda) realistiskt? Om det finns andra marginalgrupper representerade i bortfallet - speciellt om deras antal är större än lagbrytarnas - ger invägningsförfarandet en otillräcklig kompensation för bortfallet. Eftersom detta är fallet för de flesta förhållanden bör den här invägningen betraktas som ett minimiförfarande, endast lämpat för att kompensera för en kategori inom problemgrupperna i bortfallet, nämligen lagbrytarna.

Tabell 8. Lagförda för grövre brott 1991- 1995 i åldrarna 16-80 efter kön och ålder vid periodens första lagföring, totalt och per invånare i respektive ålders- och genusgrupp.

Ålder vid senaste lagföring	Män	Per 1 000 män i befolkningen 1997	Kvinnor	Per 1 000 kvinnor i befolkningen 1997	Totalt	Per 1 000 invånare 1997	Odds Män/kvinnor
16 - 17	10 032	97	793	8	10 825	47	12,1
18 - 19	8 535	83	951	9	9 486	58	8,6
20 - 24	22 243	101	3 034	14	25 277	36	7,0
25 - 29	18 597	61	2 953	10	21 550	25	6,1
30 - 39	26 689	42	4 769	8	31 458	17	5,3
40 - 49	18 166	30	3 209	6	21 355	19	5,5
50 - 59	7 528	13	1 072	2	8 600	7	6,9
60 -80	3 021	4	320	0	3 341	2	11,0
Summa	114 811	34	17 101	5	131 912	20	6,8

Ett maximiförfarande däremot skulle vara att utgå från antagandet att hela bortfallet i normalgruppen skulle befinna sig i samma situation/ha samma svarsmönster som lagbrytarna. Detta maximiförfarande har tillämpats som ett alternativ. Av uppgifterna om socialbidrag med mera att döma, är det ett orealistiskt alternativ eftersom andelen ”problematiker” med förhållanden liknande lagbrytarna med stor sannolikhet understiger 25 procent, speciellt då vi inte hittade de här fokuserade problemen bland långtidsarbetslösa och eftersom dessa inte heller hade ett speciellt stort bortfall. En tredje modell skulle vara att utgå från antagandet att lagbrytarna i bortfallet representerar endast en del av de socialt marginaliserade grupperna. Exempelvis skulle man genom en tredubbling av antalet invägda lagbrytare komma åt den förvriddning av de erhållna resultat som åstadkommits genom bortfallet. Det senare förfarandet kallas här medium-alternativet. Vi tror att medium-alternativet är det mest realistiska, men vi har inga bevis för det utan kan endast kontrollera hur dessa antaganden ser ut i ljuset av några data.

I **tabell 9** visas tillämpningen av de tre modellerna på de fyra variabler som det för år 1995 finns ett facit på: Arbetsinkomsten, den sammanräknade inkomsten (dvs. inklusive transfereeringar), det sammanlagda beloppet för socialbidragen samt antalet månader för socialbidrag. Som väntat ger minimiskattningen ett totalvärde som underskattar graden av marginalisering (låga inkomster, höga socialbidrag och långa bidragsperioder), maximimetoden överskattar den, medan mediums-kattningen ger relativt realistiska resultat.

En realistisk utgångspunkt är att minimiskattningen ligger närmast det verkliga värdet om skattningen avser förhållanden som endast sammanhänger med grövre kriminalitet (exempelvis mentala skador som uppkommit i samband med fängelsevistelser), och att mediums-kattningen fungerar bäst om man vill väga in problemgrupper i en socialt utsatt situation oberoende om de lagförts för grövre brott eller inte (den sistnämnda kategorin omfattande ungefär 6 procent av den vuxna befolkningen). Maximiskattningen däremot visar en visserligen möjlig men orealistisk maximigräns, omfattande cirka 25 procent av den vuxna befolkningen, utifrån antagandet att denna relativt stora grupp har det lika illa ställt som lagbrytarna. I det följande kommer det beskrivna skattningsförfarandet med dess alternativ att tillämpas på intervjudata.

Tabell 9. Invägning av lagbrytare för att estimeras vissa ekonomiska indikatorer avseende år 1995 för vilka det finns facit.

	Normal- gruppen	Lagbry- tare	Minimum: Med in- vägda lag- brytare	Medium: med det tredubb- lade anta- let invägda lagbrytare	Samtliga Maximum med hela bortfallet invägt	Facit Faktiska förhållanden
Antal respondenter	2 303	655	2 328	2 378	3 082	3 082
Arbetsinkomst Sammanräknad	122 736	67 121	122 140	120 983	108 680	119 108
förvärvsinkomst	148 715	100 183	148 194	147 185	136 449	146 804
Socialbidrag i kr	1 514	9.107	1 596	1 753	3 433	1 754
Antal månader med socialbidrag	0,23	1,94	0,24	0,28	0,66	0,27

Normalgruppen och lagbrytare samt skattningar av det selektiva bortfallets betydelse för undersökningsresultaten

För att utröna relevansen av att belysa skillnader mellan de marginaliserade kategorierna och normalpopulationen har de i VoT undersökta variablerna delats in i fem områden. Det första området är utsatthet för våldsbrott, ett område för vilket det finns ett konkret intresse på grundval av BRÅ:s engagemang i offerundersökningar. På detta område kommer den beskrivna invägningsmetoden att tillämpas. Det andra området utgör den självrapporterade brottsligheten. För rattfylleri har redan det stora och kanske oöverstigligena problemet med intervjuuppgifternas låga kvalitet redovisats. Eftersom intervjuuppgifterna återspeglar endast 5-10 procent av det faktiska rattfylleriet är det inte meningsfullt att redovisa invägningarna och lägga dessa resultat till grund för en diskussion. Det tredje området avser den ekonomiska tryggheten, för vilken redan vissa data med avseende på registrerade förhållanden (inkomst och socialbidrag) har redovisats. Varken resultaten från minimalalternativet eller mediumalternativet skilde sig signifikant (95 procent-nivå) från de resultat som intervjuerna av normalgruppen hade gett. Skillnaderna mellan lagbrytare och ”normala” var visserligen ofta påtagliga men inte stora nog för att påverka normalgruppens resultat. Det fjärde området kallas här för ”sociala band”. Det ska ange individernas förankring i det konventionella samhället. Det omfattar både individernas tillgång till ett socialt nätverk, samt det förtroende de har för centrala samhälleliga institutioner. Individernas deltagande i riksdagsvalen är ett exempel ur denna kategori, redovisat i ett tidigare avsnitt. På detta område är skillnaderna mellan lagbrytarna och normalpopulationen fortfarande avsevärda men i regel mindre än för indikatorerna på ekonomisk trygghet. För vissa variabler, till exempel umgängesfrekvens med vänner eller tillgång till en god vän, fanns det praktiskt taget inga skillnader mellan lagbrytarna och normalgruppen. Mot denna bakgrund redovisas inte heller för detta område någon invägningsanalys. Det femte området slutligen berör konsumtion av svartsprit. Ur kriminalpolitisk synvinkel är svartspritkonsumtionens utbredning inte ointressant, trots att innehav och konsumtion inte är förbjudna enligt gällande lagstiftning. De konsumenter som köper dessa illegala varor - en del smuggelsprit säljs också dunkvis som hembränt - får direkt eller indirekt kontakt med personer som sysslar med en illegal verksamhet av varierande dignitet. Dessa personer varierar från tämligen oförargliga husbehovsbrännare i glesbygden till nätverk av försäljare, direkt eller indirekt knutna till den organiserade brottsligheten. På detta område baseras skattningen av bortfallets betydelse och invägningen inte som tidigare på lagbrytarna och en fiktiv större grupp problematiker som invägningspopulation utan på den del av de rattonyktra som redovisar en aktuell alkoholism samt prevalensstudier på alkoholism. Dessa resultat kommer att redovisas i detalj.

Viktimisering genom våldsbrott

En central metodfråga för undersökningen berör bortfallet i offerundersökningar för våldsbrott. Eftersom många våldsbrott inte blir polisanmälda, till exempel familjevåldet eller inomgruppsvåldet, kan ändrade värderingar leda till en ökad anmälningsbenägenhet, dvs. ett ökat antal registrerade brott, utan att antalet våldsbrott har ändrats. Eftersom de anmälda våldsbrotten bildar basen för *indikatorerna på våldshändelser* inom ramen för rättsstatistiken ger offerundersökningar viktiga upplysningar om hur den ska tolkas. I VoT har den frågest-

rategi som BRÅ använder i sina offerundersökningar varit vägledande vid konstruktionen av frågeformuläret (BRÅ 1999:3). Respondenterna får först frågan om de under de senaste fem åren varit utsatta för rån respektive rånförsök

”Har Du under de senaste fem åren blivit utsatt för rån eller rånförsök, dvs. har någon stulit, eller försökt stjäla, något från dig genom att använda våld eller hotelser? Ta ej med fickstöld, eller annan stöld där du inte blivit utsatt för våld eller hot”.

För de respondenter som bejakar frågan kartläggs genom följdfrågor om de rånats eller rånhotats under de senaste 12 månaderna och i så fall hur ofta. Vidare får respondenterna uppge om den senaste händelsen var ett rånförsök eller ett fullbordat rån. Utsatthet för rån är en sällsynt händelse och i **tabell B10** uppges hur ofta det förekommit i de här grupperna. Av normalgruppen har 2,9 procent varit föremål för rån eller rånförsök under de senaste 5 åren och 0,9 procent under de senaste 12 månaderna (1996/1997). För lagbrytarna är dessa värden drygt 4 gånger så höga. Generellt sett är kvinnornas viktigmisering lägre i bägge grupperna men vissa skillnader mellan manliga och kvinnliga rånoffer kan observeras. För det första var ett fullbordat rån den senaste händelsen för alla utsatta kvinnor, medan ungefär varannan av de manliga rånoffren i normalgruppen och 2 av 5 bland de manliga lagbrytarna varit utsatta för ett rånhot. Här ligger den förklaringen nära till hands, mot bakgrund av att rånaren oftast är av manligt kön, att de kvinnliga offren gör andra riskkalkyler när det gäller att försvara ägodelar eller inte.

Den andra frågan som respondenterna får ta ställning till omfattar den andra viktiga typen av våld och hot om våld. Denna brottstyp är betydligt vanligare än rån och rånförsök och täcks ungefär av det rättsstatistiska begreppet ”brott mot person”. Med följande fråga har dessa våldshändelserna kartlagts:

Förutom de händelser som vi närmast frågade om - rån och rånförsök.) Har Du personligen, under de senaste fem åren, blivit antastad, attackerad eller hotad av någon på ett sätt som verkligen skrämte upp Dig? Det kan ha hänt hemma, eller på andra ställen som på stranden, på restaurang/pub, i skolan, på bussen, på bio eller på arbetsplatsen. Inkludera sexuella övergrepp och övergrepp hemma.

Efter denna fråga kartläggs genom följdfrågor om offret utsatts för den här typen av våld också under de senaste 12 månaderna och i så fall hur ofta. Vidare får respondenterna bland annat uppge om den senaste händelsen var fysiskt våld eller ej (1), om det var fråga om våld/våldshot av en beväpnad motståndare (2), om våldshändelsen vållade skador (3) eller ej och om skadorna krävde läkarvård (4). Av alla erhållna uppgifter att döma uppfattade majoriteten av offren fysiskt våld som fullbordat våld och det icke fysiska våldet som våldshot enligt intentionen (vilket ju inte är den enda tänkbara distinktionen). Det är denna tolkning som tillämpas i de klassificeringar som verkställts. Offersituationen för dessa typer av våld skildras i **tabell B11**.

Alla våldshändelser, rån och övrigt våld, har summerats till en kategori ”allt våld”. Resultaten för lagbrytarna har blivit invägda enligt de tidigare principerna. Vidare har beräknats ett 95 procent-igt konfidensintervall för värdet i normalpopulationen, dvs. felmarginalerna (1,96 ggr medelfelet), se **tabell 10**.

Tabell 10. Utsatthet för rån och övrigt våld (inkl hot) under de senaste 12 månaderna respektive under de senaste fem åren.

Viktimisering genom rån och övrigt våld inkluderande hot	Normalgruppen ¹⁾		Lagbrytare	Samtliga med invägning av lagbrytare		
		Övre gräns för 95 % konfidensintervall		Minimum ²⁾	Medium ³⁾	Maximum ⁴⁾
Samtliga						
Antal individer	2 297		655	2 328	2 378	3 082
Andel utsatta senaste 5 år (%)	12,5	13,9	32,7	12,8	13,2	17,6
Andel utsatta senaste året (%)	5,1	7,3	13,3	5,1	5,3	7,1
Alla våldshändelser sen. året (medeltal)	0,10	0,12	0,35	0,10	0,11	0,16
Endast män						
Antal individer	1 096		552	1 118	1 162	1 484
Allt våld senaste 5 år (%)	14,6	16,0	32,4	14,9	15,6	19,3
Allt våld senaste året (%)	6,2	7,2	13,3	6,3	6,6	8,1
Alla våldshändelser senaste året (medeltal)	0,14	0,17	0,34	0,14	0,15	0,19

¹⁾Oviktade värden ²⁾ Den intervjuade normalgruppen utvidgas med lagbrytare enligt deras representation i bortfallet ³⁾ Utvidgningen enligt minimiförfarandet, men antalet invägda avser en med tre multiplicerad grupp lagbrytare ⁴⁾ Den intervjuade normalgruppen utvidgas till att omfatta samtliga icke intervjuade i normalgruppen, vilka då antas ha lämnat de svar som gäller för lagbrytare.

Motsvarande analys för endast män redovisas i samma tabell. Den ger ett liknande resultat, trots att antalet våldsoffer bland män är större än bland kvinnor, liksom prevalensen manliga lagbrytare med 3,6 procent vida överstiger den kvinnliga (0,5 procent).

Av bortfallsanalysen och invägningen att döma kan den varning som SCB har utfärdat för ULF:s viktimiseringsdata för våld avdramatiseras åtminstone för liknande data som BRÅ samlat in och analyserat. Visserligen löper även enligt VoT personer med en påtaglig kriminell belastning (minst en lagföring för grövre brott) 2 till 3 gånger högre risk att bli offer för våld än en normalgrupp, men med hänsyn till denna grupps storlek (cirka 2 procent av den vuxna befolkningen) och deras representation i en offerundersökning (cirka 50 procent) ligger detta bortfall inom gränsen för felmarginalerna. Detta gäller även under antagandet att gruppen ”problematiker” är dubbelt så stor som gruppen lagbrytare, dvs. de svarar tillsammans med lagbrytarna för 6 procent av den vuxna befolkningen (cirka 1,5 procent för kvinnor och drygt 10 procent för männen). Om däremot hela bortfallet i undersökningen, cirka 25 procent av befolkningen, skulle vara lika mycket utsatt som de lagförda, då skulle det finnas anledning att ge en varning för BRÅ:s offerdata i likhet med den som SCB utfärdat för sina. Uppgifter om exempelvis inkomster och socialbidrag visar emellertid, att detta antagande är ohållbart för bortfallet i VoT.

Alkoholkonsumtion och konsumtion av hembränd sprit

För att skatta befolkningens svartspritkonsumtion har ett annat resonemang för invägningen tillämpats. Målet har varit att skatta svartspritkonsumtionen hos svenska folket. Hypotesen är att det förekommer mest hos personer med en hög alkoholkonsumtion i allmänhet och spritkonsumtion i synnerhet. För dem blir försäljningspriset på beskattad sprit mest kännbar.

För att kunna tillämpa invägningförfarandet krävs tillgång till de tidigare nämnda två parametrarna, bortfallets storlek i en population storkonsumenter och prevalensen storkonsumenter i befolkningen. Begreppet ”storkonsument” öppnar emellertid inga vägar för en analys. Dels använder alkoholforskarna i sina undersökningar olika skalor som genererar avsevärda variationer i andelen storkonsumenter (t.ex. personer med en daglig konsumtion av minst 5 cl ren alkohol dagligen,) dels kännetecknas alla frågeundersökningar av ett bortfall på 20-40 procent, dvs. de har samma handikapp som VoT. Därför har det internationellt använda begreppet alkoholism använts. Eftersom det finns ett testförfarande för att mäta alkoholism i frågeundersökningar och eftersom det finns vissa i princip bortfallslösa prevalensmätningar om alkoholismens utbredning finns det en framkomlig väg för invägningen. Definitioner på alkoholism är emellertid allt annat än entydiga (Vaillant, 1983). De baseras på ett antal kriterier som anses höra ihop med alkoholism. De personer som uppfyller ett givet antal av dessa kriterier diagnostiseras som alkoholister, övriga inte. De kriterier som används för att klassificera alkoholister i medicinsk mening enligt två etablerade diagnosalternativ framgår av **tabell II**. Den här typen av diagnoser kallas för syndrom och både giltigheten och tillförlitligheten av dessa alkoholistdefinitioner och alternativ är omdiskuterade.

Alkoholistprevalensen i befolkningen estimeras på flera olika sätt. Man använder frågeundersökningar, analyserar behandlingsdata, räknar inskrivningar på sjukhus av personer diagnostiserade som alkoholister eller man systematiserar uppgifter från allmänna hälsoundersökningar. I frågeundersökningar utgör underrapportering och bortfall de stora problemen, medan behandlingsdata och sjukhusdata brottas med andra huvudproblem. Ett av dem är selektiviteten i de material som finns och ett annat instrumenteffekter betingade av tillgängligheten till behandlingsmöjligheter och traditioner för fastställande av diagnoser. Även om de olika sätten att skatta prevalensen visat sig ha ett relativt högt samband, kan det alltså ha betydelse vilket mått man använder (Rush, m. fl., 1982).

Tabell 11. Kriterier för att diagnostisera alkoholism i medicinsk mening.

	ICD-10 (EUROPA) ¹⁾	DSM-III (USA) ²⁾
Kontrollförlust	x	x
Merbegär	x	x
Missbruk under en stor del av tiden	x	x
Inställandet av viktiga aktiviteter		x
Fortsatt bruk trots skadliga konsekvenser	x	x
Ökad tolerans	x	x
Fysiologiska abstinenssymtom	x	x

¹⁾ Sex kriterier av vilka minst tre ska vara uppfyllda ²⁾ Sju kriterier av vilka minst tre ska vara uppfyllda.

Den minst selektiva och mest relevanta undersökningen i Norden är den s. k. Lundbyundersökningen (Öjesjö, 1983). Ett svenskt samhälle med det fiktiva namnet Lundby blev noga undersökt av 1-2 psykiater vid olika tillfällen och bland annat blev förekomsten av alkoholism utredd genom att den psykiater som genomförde fältarbetet diagnostiserade respondenterna. Undersökningen är unik på flera sätt. Dels därför att den praktiskt taget är utan bortfall, dels därför att fältarbetet genomfördes av några få experter. Av rapporterna att döma förelåg ett mera reciprokt förhållande mellan undersökningspersonerna och den läkare som genomförde fältarbetet än man kan åstadkomma i normala frågeundersökningar.

Moderna resultat från Lundbyundersökningen (från screeningen 1972) avser dessvärre endast manliga alkoholister. Av den undersökta kohorten av 952 män som vid screeningen var 25 år och äldre klassificerades totalt 90, dvs. 9,5 procent som "alkoholister". Dessa delades in i tre grupper, en grupp missbrukare ("gränssfall" vad gäller alkoholism, Öjesjö a a s 12) bestående av 3,3 procent av kohorten, en grupp alkoholberoende som omfattade 2,8 procent av kohorten och slutligen en grupp kroniska alkoholister som utgjorde 3,4 procent av kohorten. De två sistnämnda grupperna, 6,2 procent av befolkningen 25 år och äldre, utgör alkoholister i medicinsk mening. Av rapporterna att döma är Lundby definitivt inte någon storstad utan genomsnittsförhållanden respektive landsbygdsförhållanden återspeglas i studien.

Öjesjö undersökte också i vad mån dessa 90 alkoholister var identifierade som alkoholproblematiker inom den medicinska vårdsektorn, inom den sociala sektorn och i kriminalregistret för trafiknykterhetsbrott. Av samtliga 90 alkoholister var 69 identifierade och av de 59 alkoholisterna i medicinsk mening var 47 kända. Sålunda uppgick prevalensen 'kända' identifierade alkoholister i medicinsk mening till 5 procent av den vuxna manliga befolkningen och den totala prevalensen alkoholister till 6,2 procent.

Befolkningen 16-80 år utgör basen för VoT-materialet och värdena för alkoholism från Lundbymaterialet bör på denna befolkningsbas vara ungefär 5,5 procent för männen. Förekomsten av kvinnlig alkoholism i befolkningen är med säkerhet lägre än den manliga. I en studie i Göteborg hittades 1968-69 en prevalens på 0,5 procent (Hällström, 1973). I Lundby redovisades en prevalens på 0,3 promille i kohorten av 925 kvinnor. Halldin (1984) fann i en kartläggning i Storstockholm en prevalens på 1,4 procent. I en nyare studie framkom en prevalens på 1,49 procent i ett område i huvudsak bestående av förorter till Göteborg (Spak, 1996). Spaks studie avser endast kvinnor i vissa åldersgrupper. Alla dessa tre prevalensvärden inkluderar både alkoholister i medicinsk mening och de mer instabila gränssfallen. Det förefaller rimligt att utgå från ett prevalensvärde på 0,5 procent för kvinnlig alkoholism i medicinsk mening. Det bör understrykas att många experter bedömer dessa skattningar som för låga, speciellt med hänsyn till tendensen att alkoholproblem ofta förnekas. Det finns dock all anledning att hålla sig till skattningar som baseras på redovisade undersökningar och empiri. Sammanfattningsvis bildar en prevalens av alkoholism i befolkningen 16-80 år på totalt 3 procent, (5,5 procent för män och 0,5 procent för kvinnor) utgångspunkten för analyserna..

Utifrån denna undersöknings perspektiv är det av vikt att fånga in en grupp som uppfyller kriterierna på alkoholism så att den är ekvivalent med den grupp som utkristalliserats som alkoholister i den ovan nämnda prevalensstudien. Gruppen rattonyktra har valts för att erhålla ett tillräckligt stort antal lagbrytare med kroniska alkoholproblem, inte för att få ett representativt urval personer med rattfylleri. Totalt fanns faktiskt inte mer än 5 374 individer i urvalsramen och själva bruttourvalet på 1 473 representerar drygt var fjärde svensk med just denna lagföringsprofil. Utgångspunkt var värderingen, att två lagföringar för rattfylleri av vilka en avser grovt rattfylleri tyder på att personen i fråga förmodligen har eller åtminstone har haft allvarliga alkoholproblem. Under hela observationstiden var den lägre gränsen för rattfylleri 0,2 promille och fram till den första februari 1994, dvs. under drygt 4 år av den femåriga observationstiden, 1,5 promille för grovt rattfylleri. Efter detta datum krävdes det endast 1 promille för att blir dömd för grovt rattfylleri.

Det centrala antagandet var, att personer bland de rattonyktra kunde betraktas som alkoholister såvida de vid tidpunkten för intervjun hade riskfyllda dryckesvanor. Dessa borde inte skilja sig från alkoholister i allmänhet vad gäller alkoholkonsumtion, eftersom kriterierna för en klassificering som alkoholist är lika för alkoholister ur alla samhällsklasser och eftersom det finns en fysiologisk övre gräns för alkoholkonsumtionen. Detta innebär dock inte att exempelvis samma typ av sociala problem som utmärker alkoholister i gruppen rattonyktra också kännetecknar de alkoholister som inte har lagförts för rattfylleri. Den typen av data får inte generaliseras för alla alkoholister. För att kunna skilja mellan ”aktiva” och ”före detta” alkoholister finns i intervjuerna ett test (AUDIT = Alcohol Use Disorder Identification) som kan användas för att särskilja de som förmodligen har ett aktuellt missbruk från övriga. AUDIT innehåller 10 frågor och svaren poängsätts.

1. hur ofta respondenten dricker; 2. vilken typ av drinkar och hur många varje dag det blir; 3. hur ofta respondenten tar 6 eller mer drinkar vid samma tillfälle; 4. om respondenten inte kunnat sluta dricka; 5. om respondenten struntat i plikter på grund av drickandet; 6. om respondenten tagit återställare; 7. om respondenten har haft skuld känslor på grund av drickandet; 8. om respondenten tappat räkningen i samband med alkoholkonsumtionen; 9 om respondenten fått skador på grund av alkohol ;10. om respondenten tagit emot påpekanden för sitt drickande.

Personer med mellan 8 och 15 poäng anses riskera att bli alkoholister och de med 16 poäng och däröver klassificeras som alkoholister. Bland de senare klassificeras de med 25 poäng eller mer som kroniska alkoholister. Endast de respondenter i urvalet rattonyktra som hade minst 8 AUDIT-poäng – ett internationellt accepterat kriterium för aktuell risk för alkoholism – ingår i analyserna. De kallas aktuella alkoholister. Det bör noteras att förmåga till bilkörning med en promille i blodet anses förutsätta ökad alkoholtolerans, ett av kriterierna för diagnosen på sjukdomstillståndet. Vidare anses de upptäckta rattfylleribrotten utgöra toppen av ett isberg av i huvudsak icke upptäckta fall. Upprepade bilkörningar under alkoholpåverkan hör definitivt inte till normalt tolererade beteenden. Att de uppfyller kriteriet ”fortsatt bruk trots skadliga konsekvenser” i DSM-III/ICD-10 diagnosen kan det inte råda någon tvekan om. Utifrån denna kunskap kan man med säkerhet utgå från värderingen, att rattonyktra med minst 8 AUDIT-poäng uppfyller de tre av sju kriterier som klassificerar dem som DSM-III-alkoholister.

Av de rattonyktra hade 56 procent minst 8 AUDIT-poäng, vilket är ett relativt lågt antal. Enligt en uppföljningsundersökning av Lundby-projektet är nämligen alkoholism i medicinsk mening mer stabil än så. Av de 59 personer som klassificerades som alkoholister i medicinsk mening var nämligen vid en screening 15 år senare fortfarande 39 personer vid liv och undersöktes. Av dessa diagnostiserades då 80 procent återigen som alkoholister. Det relativt låga antalet alkoholister i gruppen rattonyktra måste därför ses i ljuset av den tidigare diskuterade tendensen till underrapportering, preskribering och förnekande.

I de material där det inte finns givna kriterier för en alkoholistdefinition krävs som brukligt minst 16 poäng i AUDIT. Definitionen av de på så sätt definierade ”aktuella alkoholisterna” i urvalen normalgruppen, långtidsarbetslösa och lagbrytare blev sålunda minst 16 poäng samt för personer med minst två lagföringar för rattfylleri (av vilka minst en för grovt rattfylleri) minst 8 AUDIT-poäng.

Det totala bortfallet i rattfyllerigruppen uppgår till 66,4 procent. Därutöver finns ett internbortfall på AUDIT på 2,2 procent av nettourvalet. Förmodligen gäller denna bortfallsprocent generellt för alkoholister i medicinsk mening och inte endast för sådana alkoholister som också varit föremål för lagföringar för rattfylleri. Exempelvis kan socialt välanpassade alkoholister, trots att de ställer upp för en intervju, likställas med bortfall genom att de förnekar

alkoholproblem (genom att exempelvis uppge sig vara nykterister eller uppge rådande förhållanden för halvtorra dryckesperioder). Det totala bortfallet av alkoholister i medicinsk mening har därför estimerats till 70 procent.

Enligt de tidigare resonemangen om invägning innebär en alkoholprevalens på 3 procent och ett bortfall på 70 procent att 0,9 procent av alkoholisterna borde finnas med i ett stickprov i normalpopulationen och 2,1 procent finns i bortfallet och måste vägas in för att kompensera för bortfallet. Eftersom respondenterna i alla urval blev föremål för AUDIT, kunde denna prediktion kontrolleras. Det blev faktiskt också 0,9 procent alkoholister i normalgruppen och 1 procent i den i praktiskt taget alla avseenden tämligen likartade gruppen långtidsarbetslösa, se **tabell B12**. Av tabell B12 framgår vidare att alkoholisterna i de fyra urvalen definitivt är jämförbara. Deras årskonsumtion av såväl all alkohol som sprit liknar varandra och även deras skattade andel hembränd sprit av de 10 glas sprit de druckit senast. Eftersom den skattade andelen hembränt av de senaste 10 glasen kännetecknas av en teleskopeffekt åtminstone hos respondenter med mindre avancerade spritvanor än alkoholister (ovanliga händelser som att dricka hembränt förstoras i relation till normala händelser) ger gårdagens konsumtion av hembränt, relaterad till gårdagens konsumtion av sprit, ett tillförlitligare värde för den relativa andelen hembränt i spritkonsumtionen. Endast kategorin alkoholister bland de trafikonyktra är med 233 individer så stor att man hittar tillräckligt många respondenter som druckit sprit dagen före intervjun. Andelen hembränt av den totala spritkonsumtionen blev för denna kategori 48 procent. Det är denna grups årskonsumtion av sprit och hembränt som representerar de värden för alkoholister som används vid invägningen. Eftersom normalgruppen endast bestått av 97,9 procent av urvalet måste 2,1 procent eller 48 alkoholister vägas in. Resultatet av invägningen presenteras i **tabell 12**.

Tabellen ger vid handen att konsumtionen av hembränt ökar från 13 procent till 20 procent när hänsyn tas till det selektiva bortfallet av alkoholister. Att invägningen på detta område i motsats till resultaten i tidigare analyser får en så kraftig effekt, trots att alkoholprevalensen med 3 procent inte skiljer sig så starkt från prevalensen lagförda (2 procent), sammanhänger med att alkoholisternas spritkonsumtion är mer än 12 gånger större än den i normalbefolkningen (med alkoholister underrepresenterade) och att konsumtionen av hembränt absolut och relativt sett ökar med spritvanorna. Vid de tidigare invägningarna av bortfallet var skillnaderna mellan normala och lagbrytare avsevärt mindre, vid offerdata exempelvis 2-4 gånger. Det finns dock ett område där kompensationen av bortfallet genom invägning av lagbrytare förmodligen skulle ge stora effekter, nämligen för förövade brott. Som exemplet rattfylleri gett vid handen är emellertid rapporteringsbenägenheten så pass låg och förnekandet så pass vanligt att resultaten blir orealistiska. Tillämpningen av invägningsförfarandet är under sådana villkor gagnlös.

Tabell 12. Skattningen av konsumtionen hemtillverkad sprit

Årskonsumtion av olika alkoholdrycker i liter alk. 100 %	Normal- gruppen (n=2303)	Alkoholister bland ratto- nyktra (AUDIT >7) (n=233)	Samtliga med in- vägda alko- holister (n=2351)
All sprit enligt i går/år ²⁾	0,72	9,14	0,89
Hemtillverkad sprit enligt i går ²⁾	0,09	4,42	0,18
% hemtillverkad sprit av årskonsumtionen ²⁾	13	48	20

Referenser

- Björkman, N.- M. (1979). *Social önskvärdhet som felkälla i frågeundersökningar. En jämförelse mellan två datainsamlingsmetoder*. Stockholm.
- Blazeninova, K. (1995). *Alkoholkonsumtion bland svenska ungdomar 1992 och 1994*. Rapport. Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Brottsförebyggande rådet (1999). *Internationella jämförelser av brottsligheten*. BRÅ-rapport 1999:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Daun, Å., Börjeson B. och Åhs, S. (1976). *Samhällsförändringar och brottslighet*. Stockholm: Tidens förlag-Folksam.
- Edwards, A. N. (1953). The Relationship Between the Judged Desirability of a Trait and the Probability that the Trait will be endorsed. *The Journal of Applied Psychology*, vol 37, no 2:90-93.
- Eriksson, S. (1978). *Statistisk undersökningsmetodik*. Lund: Studentlitteratur.
- Goode, E. (1995). *Social Deviance*. Boston: Allyn and Bacon.
- Grosin, L. och Norman J. (1974). *Att leva på samhällets botten*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Halldin, J. (1984). *Prevalence of Mental Disorder in an Urban Population in Central Sweden with a Follow-up of Mortality*. Stockholm: Karolinska Institute; Department of Social Medicine.
- Hällström, T. (1973). *Mental disorder and Sexuality in the Climacteric. A study in Psychiatric Epidemiology*. Göteborg: Scandinavian University books.
- Kühlhorn E. m. fl. (1979): *Frivård och rehabilitering. En empirisk utvärdering av ett experiment inom kriminalvården*; BRÅ-rapport 1979:3. Stockholm: BRÅ.
- Kühlhorn, E. (1994:1). *Totalkonsumtionsmodellen i perspektivet av 17 svenska undersökningar på alkoholområdet*. Bilaga 4 i SOU 1994:25: *Svensk alkoholpolitik - bakgrund och nuläge*. Delbetänkande av Alkoholpolitiska kommissionen. Stockholm. Fritzes.
- Kühlhorn, E., Hibell, B., Larsson, S. och Zetterberg, H. L. (1999). *Alkoholkonsumtionen i Sverige under 1990-talet; Under utgivning genom Socialdepartementets försorg*. Stockholm.
- Kreitman, N. (1986). Alcohol Consumption and the Preventive Paradox. *Brit. J. Addiction*, 81: 353-363.
- Leifman, H. (1998). *Socialklass och alkoholvanor - en empirisk analys av alkoholvanor i olika sociala skikt och implikationer för alkoholpreventionens utformning*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Little, R. J. A. och Rubin, D. B. (1987). *Statistical analysis with missing data*. USA: John Wiley and Sons.

- Midanik, L. (1982). The validity of self-reported alcohol consumption and alcohol problems: A literature review. *Brit. J. Addict.* 77: 357-382.
- Midanik, L. (1988). Validity of self-reported alcohol: a literature review and assessment. *Brit. J. Addict* 83:1019-29.
- Midanik, L. (1989). Perspectives on the validity of self-reported alcohol use. *Brit. J. Addict* 84:1419-23.
- Nilsson, T. och Svensson, P. G. (1971): Svenska folkets alkoholvanor - RUS (Riksundersökningen). I: SOU 1971:77 *Svenska folkets alkoholvanor*. Rapport från den alkoholpolitiska utredningen. Stockholm: Finansdepartementet.
- Norström, T. och Andersson, J. (1996). *Alkoholkonsumtion, rattfylleri och trafikolyckor. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.*
- Persson, L. GW. (1976). Inbrottstjuvar i Stockholm. *Svensk Juristtidning*.
- Persson, L.GW. (1980). *Hidden criminality- theoretically and methodological problems, empirical results*. Stockholm: Dept. of Sociology; University of Stockholm.
- Rush, B. MacDonald, S. och Giesbrecht, N. (1982). *Estimating the number of alcoholics in Ontario. An analysis by county*. Addiction Research Foundation, Working Paper Series; Toronto.
- Statistiska centralbyrån (1995). *Offrer för vålds- och egendomsbrott 1978-1993*. SCB 1995:1. Stockholm: SCB.
- Statistiska centralbyrån (1995). *Levnadsförhållanden. Appendix 15. Teknisk rapport avseende 1990-91 års och 1992-93 års undersökningar av levnadsförhållanden*. SCB 1995:2. Stockholm: SCB.
- Spak, F. (1996). *Women and alcohol in Göteborg: an epidemiological study of female alcoholism and alcohol related problems*. Göteborg: The Department of Social Medicine, Göteborg University; Vasa Hospital and the Department of Psychiatry, Karolinska Institute, Huddinge University Hospital.
- Tham, H. (1979). *Brottslighet och levnadsnivå. En undersökning av män i kriminalregistret födda 1892-1953*. Stockholm: Liber Förlag.
- Vaillant, G. (1983). *The Natural History of Alcoholism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wikström P.-O. (1987). *Patterns of Crime in a Birth Cohort. Age, sex and Social Class Differences*; Project Metropolitan, Research Report nr 26. Stockholm.
- Öjesjö, L. (1983): *An Epidemiological Investigation of Alcoholism in a total Population; the Lundby Study*. Lund: Institutionen för Social- och Rättspsykiatri, Lunds universitet.

Tabellbilaga

Tabell B1. Översiktspresentation av materialen.

Populationer	Metod	Registeruppgifter	Inklusions- kriterierna	Brutto-urval	Netto-urval	Urvalsram (N)
Normalgruppen	Urval ur IoF + brev + telefonintervju	IoF (transfereringar och inkomster) RTB (t.ex. utbildning, etnicitet civilstånd)	16-80 år	3 122	3 082	6 810 464
Lagförda	Urval ur lagförda-registret + brev +telefonintervju	Som ovan plus kriminaldata från Lagförda-registret	Minst en gång dömda för grova brott 1991-95 och då mellan 16-80 år	1 499	1 487	131 912
Rattonyktra	Se lagförda	Se lagförda	Minst 2 gånger dömda för rattfylleri 1991-95, varav minst en gång grovt och då 16-80 år	1 473	1 460	5 374
Långtidsarbetslösa	Se normalpopulationen	Som för normalpopulationen plus data från AMS händelsebas AKSTAT	16-64 år minst 6 månaders arbetslöshet (november 1996)	1 500	1 495	156 116

Tabell B2. Antal och andel intervjuade bland respondenter med och utan bostadstelefon i samtliga fyra urval.

	Normal-gruppen (n=3 082)		Lagbrytare (n=1 487)		Rattonyktra (n=1 460)		Långtids- arbetslösa (n=1 491)	
	n	% av samtliga	n	% av samtliga	n	% av samtliga	n	% av samtliga
<u>Med bostadstelefon</u>	2883	93,5	1105	74,3	920	63,0	1384	92,8
Genomförda intervjuer	2240	72,7	623	41,9	457	31,3	1065	71,4
Därav:								
Telefonintervju	2216	71,9	617	41,5	448	30,7	1057	70,9
Besöksintervju	8	0,3	4	0,3	2	0,1	4	0,3
Telefonintervju som resultat av besök/brevspårning	16	0,5	2	0,1	7	0,5	4	0,3
Ej genomförda intervjuer	643	20,9	482	32,4	463	31,7	319	21,4
<u>Utan bostadstelefon</u>	199	6,5	382	25,7	540	37,0	107	7,2
Genomförda intervjuer	63	2,0	32	2,2	34	2,3	30	2,0
Därav:								
Telefonintervju	59	1,9	25	1,7	25	1,7	26	1,7
Besöksintervju	3	0,1	6	0,4	6	0,4	2	0,1
Telefonintervju som resultat av besök/ brevspårning	1	0,0	1	0,1	3	0,2	2	0,1
Ej genomförda intervjuer	136	4,4	350	23,5	506	34,7	77	5,2
<u>Samtliga</u>	3082	100,0	1487	100,0	1460	100,0	1491	
Totalt genomförda intervjuer	2303	74,7	655	44,0	491	33,6	1095	73,4
Totalbortfallet	779	25,3	832	56,0	969	66,4	396	26,6

Tabell B3. Respondenter med frihetsstraff som påföljd och intervjuprocenten.

	Antal frihetsstraff 1991-95				
	Inget	1	2-3	4+	Totalt
Antal respondenter	882	392	176	137	1 487
Procentuell fördelning	53	26	12	9	100
Antal i befolkningen ¹⁾	(73 122) ²⁾	42 671 ¹⁾	11 681	4 438	58 790
Prevalens ²⁾		6,3	1,7	0,7	8,7
% intervjuade	51	41	39	22	44

¹⁾ Avser befolkningen 16-80 år 1997. ²⁾ Avser personer med lagföringar 1991-1992.

³⁾ Per 1 000 invånare 16-80 år 1997.

Tabell B4. Förekomst av lagföringar med våldsbrott 1991-95 bland lagbrytare och intervjuprocenten.

	Antal lagföringar med våldsbrott under 1991-95			
	0	1	2+	Totalt
Antal respondenter	1 138	288	61	1 487
Procentuell fördelning	77	19	4	100
Antal i befolkningen ¹⁾	(97 856) ²⁾	27 998	6 058	34 056
Prevalens ²⁾		4,2	0,9	5,1
Andel intervjuade (%)	45	40	38	44

¹⁾ Avser befolkningen 16-80 år 1997. ²⁾ Avser personer med lagföringar 1991-1992.

³⁾ Per 1 000 invånare 16-80 år 1997.

Tabell B5. Förekomst av lagföringar med narkotikabrott 1991-95 bland lagbrytare och intervjuprocenten.

	Antal lagföringar med narkotikabrott 1991-1992				
	0	1	2	3+	Totalt
Antal respondenter	1 305	104	34	44	1 487
Procentuell fördelning	88	7	3	2	100
Antal i befolkningen ¹⁾	(115 800) ²⁾	10 034	3 589	3 733	17 756
Prevalens ³⁾		1,5	0,5	0,6	2,6
% intervjuade	46	33	26	23	44

¹⁾ Avser befolkningen 16-80 år 1997. ²⁾ Avser personer med lagföringar 1991-1992.

³⁾ Per 1 000 invånare 16-80 år 1997.

Tabell B6. Förekomst av lagföringar med trafiknykterhetsbrott 1991-95 bland lagbrytare och intervjuprocenten.

	Antalet lagföringar med trafiknykterhetsbrott				
	0	1	2	3+	Totalt
Antal respondenter	1 051	346	64	26	1 487
Procentuell fördelning	71	23	4	2	100
Antal i befolkningen ¹⁾	(94 294) ²⁾	31 124	4 799	1 695	37 618
Prevalens ³⁾		4,6	0,7	0,3	5,6
% intervjuade	45	46	30	23	44

¹⁾ Avser befolkningen 16-80 år 1997. ²⁾ Avser personer med lagföringar 1991-1992.

³⁾ Per 1 000 invånare 16-80 år 1997.

Tabell B7. Bortfallet fördelat efter orsak för män och kvinnor.

	Normalgruppen (N=3 082)		Lagbrytare (N=1 487)		Rattonyktra (N=1 460)		Långtids- arbetslösa (N=1 491)	
	Män	Kvin- nor	Män	Kvinnor	Män	Kvin- nor	Män	Kvinnor
Bruttourvalet	1 509	1 603	1 296	203	1 425	48	691	809
Övertäckning*	21	9	11	1	13	-	9	-
Nettourvalet	1 488	1 594	1 285	202	1 412	48	682	809
Därav: (%)								
Intervju	73,9	75,5	43,0	51,0	33,4	39,6	69,2	77,0
Förhindrad	1,5	2,1	1,7	2,0	2,3	-	0,7	1,1
Oanträffbar	12,7	8,7	43,2	33,7	51,5	45,8	16,9	9,4
Avböjt medverkan	11,7	13,4	11,8	12,9	12,5	14,6	13,0	12,2
Övrigt	0,2	0,4	0,3	0,5	0,4	-	0,1	0,2
Totalbortfallet	26,1	24,5	57,0	49,0	66,6	60,4	31,8	23,0

*Här avses den övertäckning som återstod efter att bruttourvalet kontrollerats mot aktuella folkbokföringsuppgifter, dvs. avlidna, emigrerade med mera.

Tabell B8. Lagföringar 1991-95 bland kvinnliga och manliga lagbrytare.

	Antal lagföringar under 1991-95			Totalt
	1	2	3+	
Kvinnor	82 %	11 %	7 %	202
Män	67 %	17 %	16 %	1285
Samtliga	69 %	16 %	15 %	1487

Tabell B9. Kontaktobenägna lagbrytare som läggs till stickprov baserade på den svenska befolkningen för att erhålla urval representativa för hela svenska folket.

Basmaterial 'kontakt- bara'	Stickprov 'kontakt- bara' dvs.. slumpmässiga urval av be- folkningen	Andel indivi- der i stick- provet i rela- tion till total- samplet 'Svenska folket'	Beräknat antal lag- brytare i stickprovet	Stickprov et 'kontakt- obe- nägna lagbry- tare'	Bortfalls- pro- centen	Andel fall av kontak- tobe-nägna lagbrytare som måste vägas till ett stick- prov 'Svenska folket'	Antal nya fall för invägninge n i stick- prov 'Svenska folket'	Nya stick- provet 'Svenska folket' ¹⁾	Prevalens (%) i be- folkningen 16-80 år	Totalantalet för det nya stickprovet 'Svenska folket'
Män Normalgruppen (n=1 100)	98,06 (3,4)	1,46 % (16)	57,04	1,94 %	22	3,4 %	1 122			
Kvinnor (n=1 203)	99,75 (0,05)	0,25 % (3)	50,99	0,25 %	3	0,5 %	1 206			
Samtliga (n=2 303)	98,81 (0,20)	0,81 % (19)	55,95	1,19 %	25	1,8 %	2 328			

¹⁾ Begreppet Svenska folket tillämpar vi för alla i Sverige bofasta personer.

Tabell B10. Viktimisering genom rån och rån försök i normalgruppen och bland lagbrytare¹⁾.

Incidens av rån och försök till rån	Normalgruppen			Lagbrytare		
	Män	Kvinnor	Samtliga	Män	Kvinnor	Samtliga
Antal individer	1 096	1 201	2 297	552	103	655
Rån sen. 5 år ²⁾ (%)	4,0	1,9	2,9	14,1	6,4	13,0
Rån sen. 12 mån. ²⁾ (%)	1,6	0,3	0,9	4,4	3,7	4,3
Rån försök (sen. händelse sen 12 mån.) %	0,8	0,0	0,4	1,8	0,0	1,5
Fullbordade rån (senaste rån sen. 12 mån) %	0,8	0,3	0,5	2,7	3,7	2,8
Antal rån senaste 12 månader ²⁾						
1	0,6	0,1	0,4	1,9	2,7	2,0
2	0,9	0,2	0,5	2,6	1,1	2,4

¹⁾ Viktade värden ²⁾ Inkluderar försök.

Tabell B11. Viktimisering genom våld och våldsförsök (exkl rån) i normalgruppen och bland lagbrytare¹⁾.

	Normalgruppen			Lagbrytare		
	Män	Kvinnor	Samtliga	Män	Kvinnor	Samtliga
Antal individer	1 100	1 203	2 303	552	103	655
Våld ²⁾ senaste 5 år (%)	12,3	9,6	10,8	25,0	33,1	26,1
Våld ²⁾ sen. 12 mån. (%)	5,4	3,8	4,5	9,9	11,3	10,1
Våldshot (sen. händelse sen. 12 mån.) (%)	3,4	2,7	3,0	5,1	5,6	5,2
Fullbordat våld (sen. händelse sen. 12 mån.) (%)	2,0	1,1	1,5	4,8	5,8	4,9
Antalet våldshändelser ²⁾ sen. 12 mån						
1	0,7	0,5	0,6	2,3	2,4	2,3
2	0,2	0,3	0,2	1,3	1,9	1,4
3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,1
Minst 4	2,2	1,1	1,6	2,9	3,1	3,0

¹⁾ Viktade värden ²⁾ Inkluderar försök.

Tabell B12. Alkoholister i VoT-projektets fyra grupper, indikatorer på konsumtionen av hemtillverkad sprit bland alkoholproblematiker (rattonyktra med minst 8 Auditpoäng) samt övriga alkoholproblematiker i VoT-projektets undersökningar (respondenter med minst 16 Auditpoäng).

Årskonsumtion av olika alkoholdrycker i lit alk 100 %	Alkohol- prob- lematiker bland ratto- nyktra (Audit >7) (n=233)	Alkohol- prob- lematiker bland lag- brytare (Audit >15) (n=54)	Alkohol- prob- lematiker i normal- gruppen (Audit >15) (n=20)	Alkohol- prob- lematiker bland lång- tids- arbetslösa (Audit>15) (n=11)
Andel (%) med minst 15 Audit-poäng ¹⁾	54,6	9,7	0,9	1,0
Sprit enligt i går ²⁾	9,14	(1,24)	(4,98)	(11,05)
Därav hemtillverkad sprit ²⁾	4,42	(0,66)	(2,27)	(11,05)
% hemtillverkad sprit ²⁾	48	(53)	(46)	(100)
Sprit enligt årskonsumtionsskala ²⁾	10,61	9,06	10,88	10,96
Hemtillv i % av de senaste 10 spritglasen	44	52	51	44
All alkohol enligt årskonsumtionsskala ²⁾	29,77	33,53	32,55	34,05

¹⁾ För rattonyktra minst 8 poäng;

²⁾ Årskonsumtion enligt igår-metoden aggregerat till ett helt år liter 100 procent alkohol. För uppgifter inom parentes är antalet respondenter med i går konsumtion extremt låg .